

Vorbij links, midden en rechts?

Formeren met samenwerkingsprofielen

Versie 1p01

Gert Buiten

8 oktober 2025

Samenvatting

Dit essay stond in het teken van de zoektocht naar de mogelijkheden om na de verkiezingen een stabiel en evenwichtig kabinet te formeren met een heldere langetermijnvisie en een groot probleemoplossend en verbindend vermogen – om daarmee het verdere uiteenvallen van de samenleving te kunnen voorkomen en liefst zelfs om te keren. En wie weet ook wel te kunnen zorgen voor een snelle kabinetsformatie. Daartoe is een Coalitiezoeker ontwikkeld, waarmee al vóór de verkiezingen op een gestructureerde en transparante manier kan worden bekeken welke combinaties van partijen potentieel stabiele coalities zouden kunnen formeren met een gezonde interne dynamiek en een breed draagvlak – ook onder de zwevende kiezers. De coalitiezoeker is gebaseerd op twee pijlers. De eerste is een typering van de politieke partijen naar samenwerkingsprofielen, de tweede is een maatstaf voor de mate waarin partijen in hun programma's dezelfde onderwerpen aansnijden en dezelfde taal spreken.

Er worden daarbij vier samenwerkingsprofielen onderscheiden: de eigenbemoeiers, de groeps-gerichte samenwerkers, de structuurgerichte samenwerkers en de intrinsiek gemotiveerde samenwerkers. In een goed kabinet zouden het liefst alle vier deze profielen vertegenwoordigd zijn of op zijn minst de eerste drie. Daardoor zouden ze brede groepen in de samenleving kunnen aanspreken. Bovendien zou er een gezonde interne dynamiek tussen de coalitiepartijen ontstaan waarbij ze elkaars sterke punten versterken en hun zwakke punten en blinde vlekken juist compenseren. Ongeveer de helft van de partijen wordt gekenmerkt door één profiel, de anderen hebben twee samenwerkingsprofielen.

Om te kunnen meten in hoeverre of partijen het over dezelfde onderwerpen hebben en dezelfde taal spreken is allereerst geteld hoe vaak woorden voorkomen in de verkiezingsprogramma's: de 'woordfrequentie'. Vervolgens zijn de woordfrequenties van partijen met elkaar vergeleken om te zien hoe groot de overlap is van woorden die ze allebei gebruiken, rekening houdend met hoe vaak de woorden voorkomen. Dat is uitgedrukt in een 'koppelpercentage'. Des te hoger het koppelpercentage tussen twee partijen, des te dichter ze politiek gezien bij elkaar staan. Dit is niet waterdicht maar werkt in de praktijk verrassend goed. Als voorbeeld: het laagste koppelpercentage zit bij de programma's van PVV en DENK, het hoogste bij GLPvda en SP. Bij combinaties van meer dan twee partijen kan worden gekeken naar het gemiddelde koppelpercentage en kan daarnaast ook nog gekeken worden naar het verschil tussen het hoogste en laagste koppelpercentage. Als dat verschil groot is zullen er meer onderlinge spanningen binnen een eventuele coalitie zitten.

Op basis van deze ingrediënten is voor alle mogelijke combinaties van twee, drie, vier en vijf partners voor zestien politieke partijen gekeken in hoeverre ze de gewenste drie of vier samenwerkingsprofielen aan boord hebben, hoe hoog het gemiddelde koppelpercentage is en hoe groot het verschil tussen het hoogste en laagste percentage. Tot slot is op basis van de laatste peilingen per combinatie het verwachte zetelaantal toegevoegd.

Hieruit kwam naar voren dat er behoorlijk wat potentieel stabiele coalities zijn, waarvan een aantal ook nog volgens de laatste peilingen voldoende zetels zouden hebben. In die laatste groep blijken vooral combinaties met CDA, GLPvDA, D66 en VVD erin voor te komen, al dan niet aangevuld met één andere partij. Bij een nadere analyse bleek een coalitie van die vier partijen inderdaad voldoende gemeenschappelijke standpunten te hebben voor een stevige gemeenschappelijke basis. Samen vertegenwoordigen ze drie samenwerkingsprofielen: eigenbemoeders, groeps-gerichte samenwerkers en structuurgerichte samenwerkers. Daarmee is er wel degelijk sprake van een aantal verschillen van inzicht rond vooral de manier waarop een aantal gezamenlijke doelen het beste kunnen worden bereikt. Dat zijn echter op zich ‘oplosbare problemen’ en geen showstoppers. Daarbij mag verwacht worden dat vooral GLPvDA en VVD het meest van mening verschillen maar dat ze samen tot een voor zoveel mogelijk Nederlanders acceptabele balans kunnen komen – waarbij D66 en CDA goed kunnen zorgen dat conflicten niet uit de hand lopen. Deze dynamiek zou de VVD overigens de kans bieden zich weer te kunnen presenteren als de absolute kampioen op rechts en de beste vertegenwoordiger van de belangen van de eigenbemoeders – die nu voor een deel stemmen op JA21, BBB, FVD en PVV.

Vervolgens is gekeken wat het toevoegen van VOLT als extra partij oplevert. Inhoudelijk past die partij naadloos bij de combinatie van CDA, GLPvDA, D66 en VVD, maar brengt uiteraard extra zetels mee en kan de dynamiek tussen de partners nog verder verbeteren.

Tot slot is gekeken hoe stabiel een kabinet met de PVV erin zou zijn volgens de gehanteerde criteria van drie of vier samenwerkingsprofielen, een zo groot mogelijke overlap in onderwerpen en taalgebruik en een zo klein mogelijke spreiding in de koppelpercentages. Dat zou dan een combinatie zijn van SP, GLPvDA, PVDD, PVV en VVD. Uit de analyse bleek dat er inderdaad sprake is van een zekere mate van overlap in onderwerpen en taalgebruik, maar dat er over de onderwerpen toch nogal wat verschillen van inzicht zijn en dat de onderlinge dynamiek tussen de coalitiepartners te weinig stabiliserende mechanismen in zicht heeft. En verder werd duidelijk dat ieder van de potentiële partners nogal wat kroonjuwelen en stokpaardjes niet in de coalitie kwijt zou kunnen – waarbij de PVV het meeste zou moeten inleveren. De verwachting is dan ook dat deze partijen al bij voorbaat niet in deze coalitie zouden willen zitten.

Slotconclusie is dan ook dat het op grond van de inhoud en de zetelaantallen van de huidige peilingen wel degelijk mogelijk lijkt om in een korte formatieperiode een stabiel en krachtadig kabinet te vormen dat een groot deel van de Nederlandse bevolking tevreden kan stellen. Op basis van de huidige peilingen zou een coalitie van CDA, GLPvDA, D66, VVD en eventueel VOLT daar de beste papieren voor hebben. En daarmee kan ook geconcludeerd worden dat het typeren van politieke partijen naar samenwerkingsprofielen een zinvolle aanvulling is op de klassieke indeling in links, midden en rechts en kan helpen de neerwaartse spiraal van polarisatie en versplintering om te draaien.

1. Inleiding

Met de verkiezingen in het vooruitzicht zijn veel kiezers bezig met de vraag op welke partij ze het beste kunnen stemmen – zeker de zwevende kiezers. Maar in het versplinterde politieke landschap is uiteindelijk de coalitievorming bepalend voor hoe Nederland de komende jaren wordt bestuurd. Velen hopen op een stabiel en evenwichtig kabinet met een heldere langetermijnvisie en een groot probleemoplossend en verbindend vermogen – om daarmee het verdere uiteenvallen van de samenleving te kunnen voorkomen en liefst zelfs om te keren. Het huidige kabinet-Schoof heeft dat niet kunnen brengen, ondanks een meerderheid in de Tweede Kamer. Het heeft op het gebied van wetgeving weinig tot stand gebracht en is maar liefst twee keer gevallen – niet door tegenstand van de oppositie maar door onderlinge onenigheid tussen de coalitiepartijen.

Een belangrijke conclusie uit de lotgevallen van het kabinet-Schoof is dat een coalitie van partijen met dezelfde politieke kleur geen garantie is voor stabiliteit – en misschien wel het omgekeerde: ze kunnen elkaar vreselijk in de weg zitten. Om bij coalitievorming niet alleen te kijken naar de

klassieke indeling van links/centrum/rechts stel ik een aanvullende methode voor, die gebruik maakt van 'samenwerkingsprofielen' en van de mate van overlap tussen de verschillende verkiezingsprogramma's. Op basis daarvan heb ik een 'Coalitiezoeker' ontwikkeld waarmee op een gestructureerde en transparante manier kan worden onderzocht welke coalities stabiel, evenwichtig en goed functionerend zouden kunnen zijn. En dat kan al voorafgaand aan de verkiezingen, waardoor een snelle kabinetsformatie mogelijk wordt.

2. Types samenwerkers

Laat ik eerst uitleggen wat samenwerkingsprofielen zijn. Die gaan terug op kennis die is opgebouwd in onderzoek op het gebied van gedragseconomie en speltheorie. Daarin is onderzocht hoe samenwerkingen wel of juist niet tot stand kunnen komen, welk gedrag en strategieën mensen daarbij kunnen hanteren en welke dynamiek er tussen de verschillende betrokkenen kan ontstaan. Dit leverde enerzijds veel interessante theorie op – met het 'prisoners dilemma' als bekend voorbeeld. Anderzijds kwam uit gedragsexperimenten veel inzicht naar voren over hoe echte mensen van vlees en bloed zich gedragen in allerlei verschillende samenwerkingssituaties. Het accent daarbij ligt vooral op economische samenwerking, maar het is mogelijk om dat te vertalen naar meer algemene maatschappelijke samenwerkingsterreinen. Zie voor meer informatie onder andere Crocket, Özdemir en Fehr (2014), Efferson c.s. (2024), Fehr c.s. (1999), Fehr en Gächter (2000) en (2002), Fehr, Fischbacher en Gächter (2002), Fehr en Fischbacher (2003), Fehr, Colin en Camerer (2007), Fehr en Gintis (2007) en Henrich c.s. (2001). Daarbij komen dan vier basistypes van samenwerkers naar voren. In mijn eigen woorden gaat het om Intrinsieke samenwerkers, Groepsgerichte samenwerkers, Structuurgerichte samenwerkers en Eigenbemoeiers. Het is belangrijk te beseffen dat voor een goede samenwerking ieder van deze types vertegenwoordigd moet zijn en dat ieder mens weliswaar een voorkeurstype heeft maar afhankelijk van de situatie ook in de rol van andere types kan kruipen.

De Intrinsieke samenwerkers vinden een bepaald onderwerpen dermate belangrijk dat ze er hoe dan ook voor in actie komen om het samen met andere op te lossen. Ze hoeven daar zelf niets op vooruit te gaan of aan over te houden en zijn vaak bereid er veel tijd, moeite en geld in te stekken. Het maakt ze daarbij ook niet uit als anderen niet mee doen maar wel profiteren van de vruchten van de samenwerking.

De Groepsgerichte samenwerkers willen best wel samenwerken met anderen, maar dan moeten wel voldoende anderen ook meedoen. En soms maakt het dan niet eens uit om welk onderwerp het precies gaat, maar is het samenwerken in en onderdeel zijn van een groep al leuk op zich. Ook deze samenwerkers zijn bereid om tijd, moeite en geld te steken in de samenwerking maar willen er ook zelf wat uithalen. Verder zijn ze er alert op dat er voldoende anderen ook meedoen en dat er geen mensen of groepen zijn die niet meedoen maar wel profiteren van de samenwerking. Die 'zwartrijders' of 'meelifters' zouden op de één of andere manier alsnog een evenredige bijdrage aan de lasten van de samenwerking moeten leveren.

De Structuurgerichte samenwerkers staan eveneens best positief tegenover samenwerking, maar dan moet die wel goed georganiseerd zijn. Ook zij zijn bereid bij te dragen en te delen in de lasten van een samenwerking, maar willen evenredig in de lusten delen. Zij willen bovendien dat de samenwerking goed is georganiseerd en letten dus op de afspraken, de regels, de rolverdeling, de planning en dergelijke van een samenwerkingsverband. Verder zijn ook zij alert op eventuele zwartrijders en meelifters en willen het signaleren en bestraffen ervan ook organiseren en uitwerken in regels.

De Eigenbemoeiers staan meestal niet meteen te popelen om mee te doen aan samenwerkingen buiten de directe kring van familie, burens, vrienden en collega's. Ze bemoeien zich liever met hun eigen zaken en omgeving en hebben ook niet meteen de neiging zich met anderen te bemoeien. Ze staan echter wel degelijk open voor samenwerkingen in breder verband, maar dan wel op hun voorwaarden. De eerste voorwaarde is dat ze er zelf voldoende voordeel uit halen en dat die in verhouding staat tot de inspanning die ze leveren. Verder willen ze hun eigen bijdrage het liefst ook zelf vormgeven en hebben liever niet dat een vreemde ze gaat vertellen wat ze moeten doen en

laten – dat kunnen ze zelf best bepalen. Bovendien zijn ook zijn er alert op dat er geen anderen zijn die verhoudingsgewijs meer profijt van de samenwerking hebben zonder evenredig bij te dragen aan de lasten en de inspanning, zelfs meer dan structuurgerichte en groepsgerichte samenwerkers. En het liefste zouden ze degenen die onvoldoende meedoen buiten de samenwerking willen sluiten, daar waar structuurgerichte en groepsgerichte samenwerkers diegenen juist proberen binnenboord te halen en te houden. Deze beschrijving klinkt misschien negatief maar is zeker niet zo bedoeld. In iedere succesvolle samenwerking is deze groep cruciaal en verantwoordelijk voor een belangrijk stuk van de ‘samenwerkingswinst’. En afhankelijk van het soort samenwerking kan ieder van ons wel eens in deze rol terechtkomen.

In een eerder onderzoek heb ik laten zien dat die types samenwerkers ook helpen om de opkomst van de zwevende kiezers te begrijpen, zie Buiten (2024). Ieder type heeft op een andere manier gereageerd op de fundamentele veranderingen in de samenleving in de afgelopen vijftientig jaar die ons leven volkomen op zijn kop hebben gezet en oude zekerheden hebben weggevaagd. Zie voor de achtergronden van de veranderingen in de samenleving Castells (2010a, 2010b en 2010c) en Buiten(2025b).

Voor een goede en stabiele samenwerking moeten deze vier types samenwerkers allemaal aan boord zijn. Dat is vooral belangrijk vanwege de dynamiek die tussen de types plaatsvindt. Die dynamiek bevat een zichzelf versterkend effect. Zie voor meer informatie hierover naast de hierboven genoemde bronnen ook Turchin (2006 en 2016) . Bij vruchtbare samenwerkingen leidt dat effect tot een opwaartse spiraal waarin iedereen dermate veel van de samenwerking profiteert dat het voor velen niet de moeite is om erg veel tijd en aandacht te steken in zwartrijders, meelifters en andere ‘overtreders’ van de samenwerkingsregels. Het omgekeerde is ook mogelijk: dat er een proces op gang komt waarbij de samenwerking steeds minder oplevert, verdeelvraagstukken steeds belangrijker worden, steeds meer mensen hun eigen bijdrage gaan verkleinen en de tolerantie afneemt tegenover mensen die relatief weinig bijdrage leveren. Vaak valt het samenwerkingsverband dan ook langzaam uit elkaar doordat steeds meer mensen zich uit de samenwerking terugtrekken – totdat zelfs de intrinsiek gemotiveerden denken ‘als het zo moet dan hoeft het van mij niet meer’. En het heeft er veel weg van dat we in Nederland (en veel andere landen) nu in zo’n neerwaartse spiraal zitten.

Om een idee te krijgen van hoe we die neerwaartse spiraal kunnen keren is het goed om de dynamiek in meer detail te bekijken. Bij het begin van een samenwerking zijn de intrinsieke gemotiveerden vaak degenen die het voortouw nemen, het voorbeeld geven en daarmee ook een eerste stukje ‘samenwerkingswinst’ te creëren. Doordat er dan al iets te verdelen valt wordt meedoen ook interessant voor mensen die in actie willen komen als er iets te halen valt. De groepsgerichte samenwerkers die dan aanhaken zullen ervoor gaan zorgen dat er nog meer anderen mee gaan doen en de structuurgerichte samenwerkers gaan ervoor zorgen dat de samenwerking effectief en efficiënt verloopt. Hierdoor gaan er dus nog meer mensen een bijdrage leveren en worden die bijdragen zodanig gecoördineerd dat de samenwerkingswinst nog sneller toeneemt dan je op grond van de extra inspanning mag verwachten. Voor eigenbemoeiers wordt het hiermee steeds aantrekkelijker om ook mee te doen, waardoor de groepsgerichte samenwerkers het aantal deelnemers verder zien toenemen en de structuurgerichte samenwerkers de schaalvoordelen en dergelijke verder kunnen laten groeien. Ieder type speelt in deze groeifase dus een eigen rol en heeft daarmee een stimulerend effect op andere types om mee te gaan doen.

Na verloop van tijd kan de groei van de samenwerking afzwakken en kan een stabiele situatie ontstaan. Ook hier heeft ieder samenwerkingsstype een eigen rol om te zorgen dat de andere types blijven meedoen en hun rol blijven vervullen op een manier die past bij de samenwerking. De eigenbemoeiers zullen bewaken dat er voldoende voordeel te halen is voor iedereen en zullen voorkomen dat de structuurgerichte samenwerkers zo veel regels en organisatiestructuren gaan maken dat de kosten daarvan hoger worden dan de baten. Omgekeerd zullen de groepsgerichten en de structuurgerichten in de gaten houden dat de eigenbemoeiers met hun nadruk op ‘what’s in

it for me?’ niet zelf gaan zwartrijden en dat de samenwerkingswinst op een voldoende evenwichtige manier wordt verdeeld over de deelnemers aan de samenwerking – waarbij ze ook aandacht hebben voor mensen die wel willen meedoen maar om allerlei redenen maar een beperkte bijdrage kunnen leveren, zoals zieken, ouderen en gehandicapten. De intrinsiek gemotiveerden kunnen in de tussentijd in de gaten houden dat het oorspronkelijke doel voldoende behaald kan worden. Hiermee ontstaat dan een dynamisch evenwicht van ‘checks and balances’ waardoor een samenwerkingsverband langdurig succesvol kan blijven en waarin voor iedere groep voldoende te halen valt om mee te willen blijven doen. Dit wil niet zeggen dat zo’n succesvolle samenwerking altijd rimpelloos verloopt: er zullen regelmatig onderlinge irritaties optreden en mogelijke conflicten ontstaan – maar daarmee kunnen de samenwerkers elkaar helpen om het beste uit zichzelf te halen, hun sterke punten verder te versterken en hun eigen valkuilen te vermijden. Zoals het spreekwoord zegt: ‘zonder wrijving geen glans’.

Een bestaande samenwerking kan echter ook in een neerwaartse spiraal terechtkomen, waarbij al deze positieve effecten in hun tegendeel gaan verkeren en de negatieve kanten van ieder samenwerkingsstype een grotere rol gaan spelen. Vaak zal het ermee beginnen dat de samenwerkingswinst niet verder groeit en wellicht zelfs gaat aan krimpen. Dat kan door een externe oorzaak zoals een economische crisis, problemen elders in de wereld – maar het kan op zich ook helemaal uit de samenwerking zelf voortkomen, bijvoorbeeld als het aantal actieve deelnemers gaat krimpen door vergrijzing en sterfte. Een voorbeeld van de dynamiek die dan op gang komt is dit mechanisme. De samenwerkingswinst groeit niet verder en de verdeling van de samenwerkingswinst wordt schever: sommigen blijven erop vooruitgaan maar andere houden verhoudingsgewijs minder over. Die laatste zullen minder toleranter worden voor mensen die relatief weinig (kunnen) bijdragen en zullen een aanpassing van de regels van de structuurgerichte samenwerkers willen om meer loon naar werken te krijgen. Als dat lukt, zullen andere juist nog minder krijgen, waardoor nog meer mensen erop achteruit gaan. Een aantal mensen zal zijn bijdrage aan de samenwerking terugschroeven om de kosten/batenverhouding van hun inspanning weer acceptabel te maken. Daardoor zal de samenwerkingswinst verder afnemen, zodat dit zichzelf versterkt. En naarmate er meer mensen en groepen afhaken zullen meer groepsgerichten zich terug gaan trekken omdat er te weinig anderen meedoen. Structuurgerichten zullen proberen met nog meer regels de samenwerking meer te laten opleveren en de verdeling te verbeteren maar dat kan als effect hebben dat de kosten/batenverhouding van regels verslechtert en dat nog meer mensen afhaken. De intrinsiek gemotiveerder zullen steeds meer alleen komen te staan in hun actie voor het goede doel en kunnen door anderen steeds meer als ‘drammers’ worden ervaren. En uiteindelijk zullen zelfs de intrinsiek gemotiveerden afhaken waardoor ook het laatste restje samenwerkingswinst verdwijnt. In de experimenten van de gedragseconomen zijn allerlei varianten van deze negatieve spiraal naar voren gekomen, waarbij ook welwillende samenwerkers zich uiteindelijk gedwongen voelden te stoppen met samenwerken. De doorslag gaf daarbij vaak dat het rechtvaardiger voelt als echt niemand nog een voordeel heeft dan wanneer er één grote winnaar is en veel verliezers die nog net een klein beetje profijt hebben van de samenwerking.

Als ik me niet vergis zijn we als Nederlandse samenleving zo onderhand terechtgekomen in die neerwaartse spiraal. Maar waarschijnlijk (of vooral hopelijk?) zijn we het point of no return nog niet voorbij. Dat zou betekenen dat we nog een kans hebben om het proces om te keren en in een opwaartse spiraal terecht te komen. Daarvoor is uiteraard de politiek erg belangrijk, en een eerste stap is dan om te kijken of en hoe het idee van samenwerkers types vertaald kan worden naar samenwerkingsprofielen van politieke partijen.

3. Samenwerkingsprofielen van politieke partijen

In een eerder essay heb ik op basis van de verkiezingsprogramma’s van 2023 onderzocht in hoeverre de meest relevante partijen zich richten op specifieke types samenwerkers. Zie Buiten (2025a). Voor een beperkte groep partijen heb ik de afgelopen tijd een ‘quick scan’ gedaan op

basis van hun verkiezingsprogramma van 2025 om te zien of er veranderingen in hun samenwerkingsprofiel te zien is, zie Buiten (2025c, 2025d en 2025). Daarbij heb ik binnen de groep eigenbemoeyers nog onderscheid gemaakt tussen ‘gematigde eigenbemoeyers’ en ‘hardline eigenbemoeyers’. Beide groepen hebben de algemene kenmerken van eigenbemoeyers, maar de gematigden zijn bijvoorbeeld wel voorstander van internationale samenwerking en de hardliners willen daar het liefst vanaf. Ook willen de hardliners bepaalde groepen die zij onvoldoende vinden meedoen met de samenleving het liefst geheel uitsluiten, wat de gematigden te ver vinden gaan. De resultaten staan in tabel 1.

Tabel 1

Samenwerkingsprofielen politieke partijen

	Gematigde eigenbemoeyers	Hardline eigenbemoeyers	Groepsgerichte samenwerkers	Structuurgerichte samenwerkers	Intrinsiek gemotiveerde samenwerkers
VVD	ja				
NSC	ja			ja	
SGP	<i>ja</i>				
BBB		ja		ja	
PVV		ja			
JA21		<i>ja</i>			
FVD		<i>ja</i>			
GLPVD			ja	ja	
SP			<i>ja</i>		
CDA			ja	ja	
D66			ja	ja	
CU			<i>ja</i>		<i>ja</i>
DENK				<i>ja</i>	
BIJ1				<i>ja</i>	
PVDD				<i>ja</i>	<i>ja</i>
VOLT					<i>ja</i>

Vetgedrukt: o.b.v. quick scan programma 2025; cursief o.b.v. programma's 2023

Uit deze analyses komt allereerst naar voren dat ongeveer de helft van de partijen zich richten op één specifiek type samenwerkers en de andere helft op twee types. Dat betekent dat geen enkele partij een programma heeft waarin alle vier de perspectieven op samenwerking vertegenwoordigd zijn en dat daardoor dus echt evenwichtig is en een breed gedeeld draagvlak in de samenleving als geheel zou hebben. En dat betekent weer dat coalitievorming niet altijd hoeft te gaan om al polderend een waterig consensusbeleid te vinden maar dat het ook kan leiden tot goed draaiende regeringen waarin partijen elkaars sterke punten versterken en hun zwakke punten compenseren en gezamenlijk een beleid ontwikkelen dat onder alle types samenwerkers in de samenleving draagvlak heeft.

In de tweede plaats valt op partijen met dezelfde politieke kleur regelmatig qua samenwerkingsprofiel van elkaar verschillen. Zo zitten van de christelijke partijen er eentje bij de gematigde eigenbemoeyers en twee bij de groepsgerichte samenwerkers – waarvan er eentje ook nog bij de structuurgerichte samenwerkers zit. Ook de liberale partijen zijn verdeeld over drie samenwerkingsprofielen. Als je Volt ook bij de liberalen rekent zijn de liberalen zelfs in alle vier de profielen vertegenwoordigd. De rechtse partijen hebben op zich vooral een eigenbemoeyersprofiel, maar twee ervan hebben ook een profiel van structuurgerichte samenwerkers. De linkse partijen hebben vooral een profiel van groepsgerichte samenwerkers, maar één ervan ook nog van structuurgerichte samenwerkers. Hiermee helpen de samenwerkingsprofielen om meer reliëf aan te brengen binnen de klassieke politieke indelingen van links/centrum/rechts en van levensbeschouwelijke achtergrond.

In de derde plaats valt op dat er vooral in de profielen van groepsgerichte en structuurgerichte samenwerkers partijen zitten van meerdere politieke kleuren. Voor coalitievorming is dat van

belang omdat het een aanknopingspunt biedt om samenwerkingen tussen verschillende politieke achtergronden aan te gaan: er is in deze gevallen een gemeenschappelijke grond.

Iets anders dat opvalt is dat de vier partijen uit het kabinet-Schoof allemaal (mede) een profiel van eigenbemoeiers hebben. Het korte bestaan van dit kabinet, de voortdurende onderlinge ruzies en het gebrek aan onderlinge synergie zijn een illustratie van het hierboven genoemde uitgangspunt dat een goede coalitie alle vier de samenwerkingsprofielen moet omvatten. Verder demonstreren de lotgevallen van dit kabinet mijns inziens ook dat eigenbemoeiers onder elkaar door hun focus op 'what's in it for me?' moeite hebben om tot gemeenschappelijke doelen te komen waar ze samen echt voor gaan. Bovendien valt op dat een deel van de interne discussies binnen het kabinet samenhangt met het structuurgerichte perspectief dat door vooral NSC werd ingebracht en met het verschil tussen de gematigde en de hardline eigenbemoeiers. Uiteraard speelden er nog andere kwesties een rol binnen het kabinet, maar het lijkt er in ieder geval op dat het perspectief van samenwerkingsprofielen relevant is om de levensvatbaarheid van coalities te kunnen beoordelen.

In de vierde plaats vormen de structuurgerichte samenwerkers een bonte verzameling, met partijen uit alle richtingen en gezindten. Er lijken daarbinnen nog wel graduele verschillen te zijn in wat partijen precies willen met de regels en structuren. Aan de ene kant van dat spectrum zijn er partijen die dingen gewoon graag goed geregeld willen hebben, met heldere afspraken en procedures en duidelijke straffen voor wie zich niet aan afspraken houdt. Bij hen ligt het accent op het verbeteren van de bestaande regels. NSC is hier het beste voorbeeld van. Aan de andere kant zitten er partijen in deze groep die de bestaande regels vooral willen veranderen en daarmee de samenleving anders willen inrichten. Vaak gaat het er dan om bepaalde groepen een betere positie te geven en zit er een element van emancipatie in. Dat is duidelijk aanwezig bij DENK en BIJ1 die voor een aantal minderheden opkomen, maar dit jaar ook bij de BBB die zich opwerpt voor de emancipatie van praktisch geschoolden. Andere partijen zitten tussen deze uitersten in en willen sommige dingen vooral goed regelen en andere dingen echt veranderen, zoals GLPVDa, CDA en D66.

Tot slot kan nog worden aangestipt dat uit tabel 1 ook kan worden afgelezen dat er een risico is dat er binnen het Nederlandse politieke landschap twee grote clusters van partijen ontstaan die in een neerwaartse spiraal steeds nadrukkelijker tegenover elkaar zullen gaan staan: de eigenbemoeiers en de groepsgerichte samenwerkers. Dat zou Nederland ondanks een sterk gefragmenteerd parlement in de praktijk afstevenen op een tweepartijstelsel, waarbinnen dan de eigenbemoeiers delen van de groepsgerichten zouden willen uitsluiten en omgekeerd de groepsgerichten de samenleving alleen kunnen besturen als ze de eigenbemoeiers mee kunnen krijgen in dingen die de eigenbemoeiers liever niet willen. Dat lijkt verdacht veel op de contouren van de politieke situatie in de VS en een aantal andere populistische dan wel autocratische landen.

Er zijn dus zeker redenen om ons zorgen te maken over de ontwikkelingen in de Nederlandse samenleving, maar tegelijkertijd hebben we hiermee een aantal elementen in handen die kunnen helpen bij het vinden van een oplossing. Kern daarvan is dat we coalities zouden moeten vinden die niet alleen voldoende zetels hebben maar die vooral alle vier de samenwerkingsprofielen omvatten. Dat is echter niet eenvoudig: hoe kom je erachter waar mogelijke gemeenschappelijke doelen zitten om partijen met verschillende samenwerkingsprofielen en politieke kleuren bij elkaar te brengen en te houden?

4. Wie spreken dezelfde taal en hebben het over dezelfde dingen?

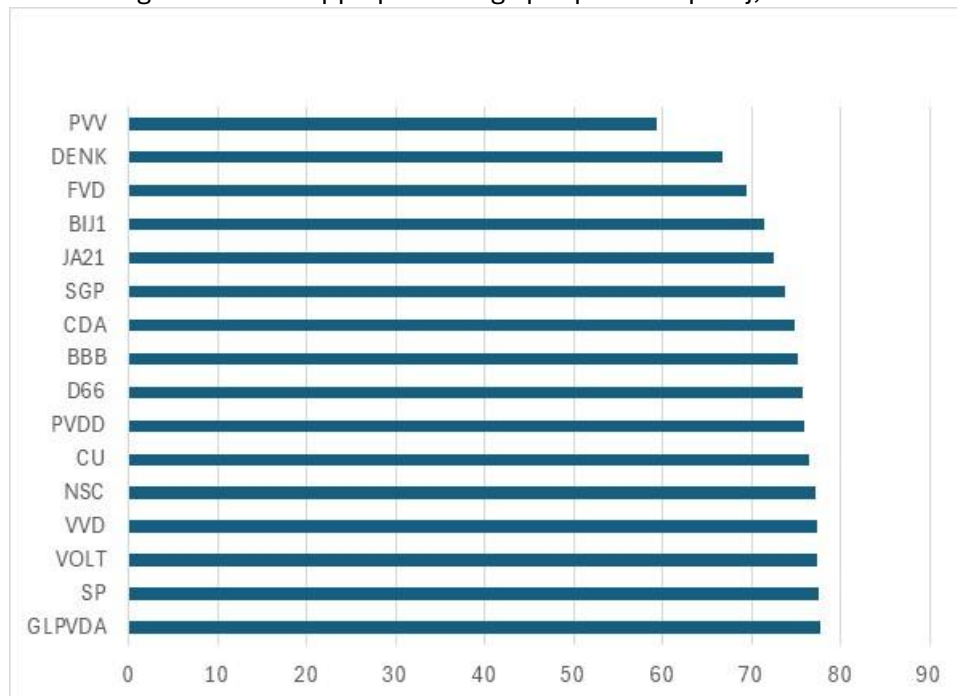
Na het nodige onderzoek denk ik daar een handig hulpmiddel voor te hebben ontdekt: je kunt kijken in welke mate politieke partijen het over dezelfde onderwerpen hebben en dezelfde taal spreken. Dat wil nog steeds niet zeggen dat ze het over die onderwerpen in alle gevallen eens hoeven te zijn (denk aan 'hypotheekrenteaftrek'), maar het biedt een eerste indicatie. Om die mate van overeenkomst te bepalen heb ik gekeken welke woorden partijen in hun verkiezings-

programma's gebruiken en hoe vaak die voorkomen. Dit levert per partij een zogenaamde 'woordfrequentie' op: een lijst met woorden en het aantal keren dat een woord voorkomt. Voor de vergelijkbaarheid tussen verkiezingsprogramma's van verschillende lengtes heb ik de aantallen vervolgens omgerekend naar percentages. Vervolgens heb ik me beperkt tot de 1500 meest gebruikte woorden van iedere partij. Lang niet al die woorden zijn even relevant, maar uit mijn eerdere onderzoek kwamen genoeg voorbeelden naar voren dat deze woordfrequenties toch nuttig zijn om partijprogramma's te typeren en te vergelijken. Vervolgens kun je steeds de programma's van twee partijen vergelijken om te zien welke woorden ze gemeenschappelijk hebben in hun 1500 meest gebruikte woorden. Dit kun je uitdrukken in een koppelpcentage, waarbij bovendien woorden die in beide programma's vaak gebruikt worden zwaarder meetellen dan woorden die maar door één van beide partijen veel gebruikt worden. In bijlage 1 zijn de koppelpcentages voor alle combinaties van twee partijen te zien.

Zoals gezegd is het een ruwe indicator, maar in de praktijk levert hij wel plausibele resultaten op. Zo is het laagste onderlinge koppelpcentage dat tussen PVV en DENK: 55%. Dit zijn ook de partijen die in hun standpunten het verst van elkaar verwijderd zijn. Omgekeerd is het hoogste koppelpcentage dat tussen SP en GLPVDA: 84%. Dit zijn juist partijen waarvan de standpunten relatief dicht bij elkaar liggen, al zijn er zeker ook onderlinge verschillen.

Dit geeft ook aan dat de bandbreedte van de koppelpcentages tussen 55% en 84% ligt. Het gemiddelde koppelpcentage over alle combinaties van twee partijen heen ligt op 74%. Koppelpcentages van minder dan 74% wijzen er dus op dat er tussen de betrokken twee partijen minder overeenkomst is dan gemiddeld en bij percentages daarboven juist dat er meer overeenkomst dan gemiddeld is – en dus grotere kans op succesvolle samenwerking.

Grafiek 1: gemiddelde koppelpcentage per politieke partij, 2025

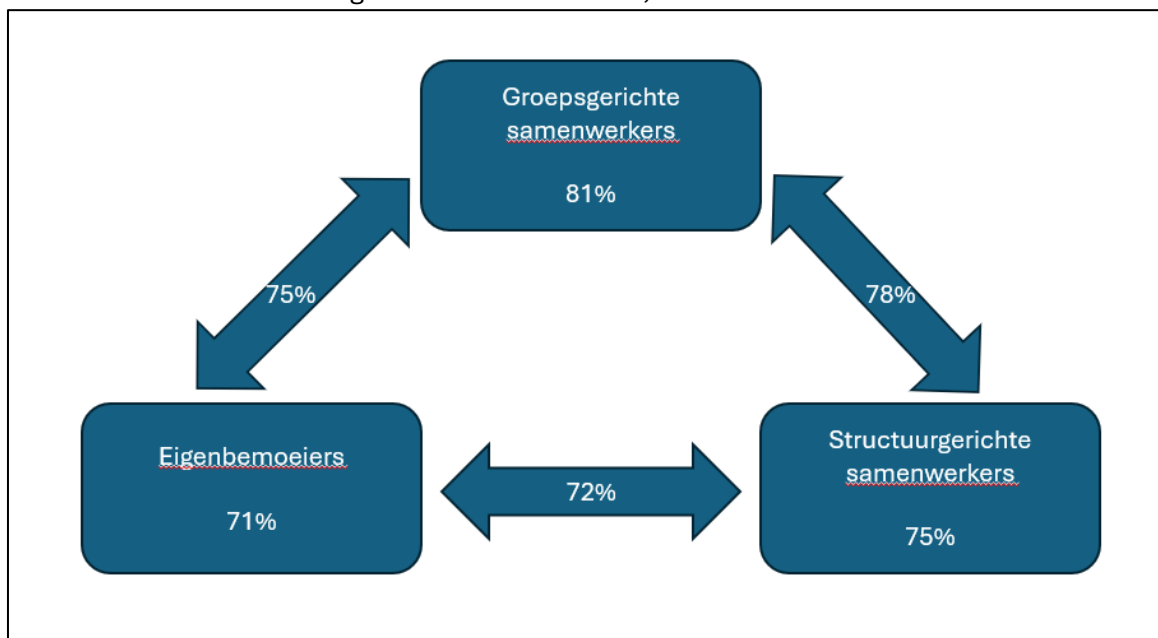
Dit betekent ook dat partijen met een relatief hoog gemiddeld koppelpcentage met andere partijen geschiktere kandidaten zijn voor een stabiele coalitie dan partijen met een laag gemiddelde. In grafiek 1 is daarom per partij het gemiddelde koppelpcentage weergegeven. PVV, DENK, FVD, BIJ1 en JA21 hebben de laagste koppelpcentages. Zij lijken vanuit dit perspectief dus minder geschikt als coalitiekandidaten. De hoogste percentages zijn te zien bij NSC, VVD, VOLT, SP en GLPVDA. Zij zouden dus puur vanuit deze optiek meer dan gemiddeld geschikt zijn als partners voor een stabiele coalitie. Overigens zijn de verschillen tussen deze 'top vijf' en de

middenmoot niet erg groot. Het CDA heeft in de middenmoot bijvoorbeeld een gemiddeld koppelpcentage van 75%, dus nog net boven het gemiddelde.

Om de plausibiliteit van de koppelpcentages als maatstaf voor samenhang tussen partijen kunnen we ook nog kijken naar de gemiddelde koppelpcentages tussen en binnen de samenwerkingsprofielen. In grafiek 2 heb ik dat gedaan voor de eigenbemoeiers, de groepsgerichte samenwerkers en de structuurgerichte samenwerkers. Toevoegen van de intrinsiek gemotiveerden had ook nog gekund maar dat maakt het plaatje onoverzichtelijker. Hierbij komt allereerst naar voren dat binnen de drie samenwerkingsprofielen de onderlinge overeenkomsten het grootst zijn bij de groepsgerichte samenwerkers: met 81% iets onder het maximum van 84%. Bij de eigenbemoeiers is de onderlinge overeenstemming het laagst: 71% - overigens nog wel ruim boven het minimum van 55% maar onder het gemiddelde over alle partijen heen. Dit is een teken dat de eigenbemoeiers niet één hechte groep zijn, en dat het dus zinvol is om daarbinnen twee subgroepen te onderscheiden: de gematigden en de hardliner eigenbemoeiers. De structuurgerichte samenwerkers hebben onderling een koppelpcentage van 75%, dus net boven het gemiddelde. Dit is ook niet zo vreemd gezien het een combinatie is van partijen met zo'n beetje alle politieke achtergronden.

Grafiek 2: gemiddelde koppelpcentages tussen en binnen eigenbemoeiers, groepsgerichte samenwerkers en structuurgerichte samenwerkers, 2025

Ten tweede kan uit de grafiek worden afgelezen dat bij de groepsgerichte samenwerkers de overeenkomsten met de andere twee groepen kleiner zijn dan de interne overeenkomsten: de gemiddelde koppelpcentages met de eigenbemoeiers en met de structuurgerichte samenwerkers zijn lager dan het koppelpcentage tussen de groepsgerichte samenwerkers onderling. Voor de eigenbemoeiers geldt het omgekeerde: de koppelpcentages met de andere twee groepen zijn hoger dan tussen de eigenbemoeiers onderling. En opnieuw zitten de structuurgerichte samenwerkers tussen de andere twee groepen in: met de eigenbemoeiers hebben ze minder gemeen dan met elkaar maar met de groepsgerichte samenwerkers hebben ze juist meer overeenkomsten dan onderling.

Dit wijst er allereerst op dat de koppelpcentages een zinvolle maatstaf zijn voor verschillen en overeenkomsten in partijprogramma's. Verder wijst deze analyse erop dat voor stabiele coalities partijen met een samenwerkingsprofiel van groepsgerichte samenwerkers een centrale rol zullen spelen. Verder kan geconcludeerd worden dat afgaande op deze maatstaf het voor het vormen

van een stabiele coalitie niet handig is om meer dan één partij met een eigenbemoeyersprofiel in een coalitie op te nemen.

Uit de voorgaande analyses over samenwerkingsprofielen en koppelpercentages kan worden geconcludeerd dat partijen met hoog gemiddeld koppelpercentage en meer dan één samenwerkingsprofiel geschiktere kandidaten zijn voor een stabiele coalitie. Bovendien zou binnen ieder samenwerkingsprofiel de partij met het hoogste gemiddelde koppelpercentage waarschijnlijk een goede kandidaat zijn.

5. Een ‘Coalitiezoeker’ op basis van samenwerkingsprofielen en koppelpercentages

Uit het voorgaande blijkt ook dat de samenwerkingsprofielen en de gemiddelde koppelpercentages een zinvolle toevoeging zijn voor het denken over coalitievorming. Op basis van deze ingrediënten heb ik daarom een soort ‘Coalitiezoeker’ ontwikkeld waarmee op een gestructureerde manier onderzocht kan worden welke combinaties van partijen mogelijk een stabiele coalitie zouden kunnen vormen. Ik heb daarvoor allereerst bepaald welke onderlinge combinaties van twee, drie, vier en vijf partijen er überhaupt mogelijk zijn: dat zijn er meer dan 6800. Vervolgens heb ik per combinatie gekeken wat het gemiddelde koppelpercentage is en wat het verschil tussen het hoogste en laagste koppelpercentage voor die combinatie is. Deze twee gegevens bieden samen inzicht in hoe dicht de partijen inhoudelijk bij elkaar zitten en in hoe evenwichtig die overeenkomsten zijn. Verder heb ik gekeken of bij die combinatie alle vier de samenwerkingsprofielen aanwezig zijn en of in ieder geval zowel de groepsgerichte samenwerkers als de structuurgerichte samenwerkers en de eigenbemoeyers vertegenwoordigd zijn. De achtergrond bij dat laatste is dat er maar drie partijen het profiel van intrinsiek gemotiveerde samenwerkers hebben: VOLT, PVDD en CU. Dat maakt de manoeuvreerruimte misschien wat krap. Tot slot heb ik uiteraard ook het aantal zetels toegevoegd aan de Coalitiezoeker, maar tot aan de verkiezingen kan die hooguit gevuld worden op basis van de peilingen – maar gezien een groot aantal kiezers nog zweeft moet daar op voorhand nog niet te veel naar gekeken worden. Een aantal resultaten is te vinden in bijlagen 2, 3 en 4.

Het hoogste gemiddelde koppelpercentage bij deze potentiële coalities is 82%. Het laagste gemiddelde koppelpercentage is – de oplettende lezer raadt het al – tussen PVV en DENK: 55%. Wanneer we allereerst kijken naar de combinaties met alle vier de samenwerkingsprofielen erin en daarbinnen het hoogste gemiddelde koppelpercentage van 82% (zie bijlage 2) dan zijn er zeventien combinaties die aan deze eisen voldoen. Daarbij valt allereerst op dat GLPVDA bij al die combinaties betrokken is en dat VOLT bij bijna al die gevallen een coalitiepartner zou zijn – en dat in iets meer dan de helft van die gevallen ook de VVD betrokken is. Het CDA is hier niet bij betrokken. Deze mogelijke coalities lijken bovendien redelijk homogeen: het verschil tussen het hoogste en laagste koppelpercentage varieert tussen de 0 en 6. Verder is te zien dat dit allemaal combinaties zijn van vier of vijf partijen.

Het op één na hoogste koppelpercentage is 81% en levert maar liefst 111 combinaties op, in omvang variërend van twee tot en met vijf partijen. En ook hier is het verschil tussen het hoogste en het laagste koppelpercentage binnen een combinatie nog beperkt: het varieert tussen 0 en 6. GLPVDA en VOLT komen opnieuw vaak voor, maar nu is ook het CDA regelmatig aanwezig in de combinaties. Verder komen ook CU en PVDD vaak voor, samen met VOLT vormen zij de partijen met een profiel van intrinsieke samenwerkers. En in deze groep is voor het eerst ook een combinatie aanwezig die volgens de op dit moment meest recente peilingen een meerderheid in de Tweede Kamer zou krijgen: de combinatie CDA, GLPVDA, VOLT, D66 en VVD. In de volgende paragraaf zal deze mogelijke coalitie nader worden onderzocht.

Er lijken dus op basis van de partijprogramma’s – los van de zetelaantallen – behoorlijk wat mogelijke coalities met alle vier de samenwerkingsprofielen erin, veel onderlinge samenhang en homogeniteit. Echter: gegeven de huidige peilingen zouden van de combinaties met

koppelpercentages van 80 of hoger er maar enkele een Kamermeerderheid hebben. Daarom is het ook goed om te kijken naar combinaties waarin de eis qua samenwerkingsprofielen iets verlaagd wordt: als er niet persé een partij met het profiel van intrinsieke samenwerkers bij hoeft te zitten wordt de speelruimte wat groter, gezien de partijen met dat profiel relatief weinig zetels hebben. In bijlage 3 zijn de honderd combinaties te zien die aan die eis voldoen en de hoogste koppelpercentages hebben. Daarvan hebben er 88 een gemiddeld koppelpercentage van 80 of meer. De verschillen tussen hoogste en laagste koppelpercentages per combinatie variëren tussen 0 en 9. Een deel van deze combinaties is dus wat minder intern samenhangend dan bij de top van de combinaties met vier samenwerkingsprofielen. In deze top honderd komen vier combinaties voor die volgens de huidige peilingen een Kamermeerderheid zouden kunnen krijgen. De combinatie met de meeste zetels-op-papier is bestaat uit SP, CDA, GLPVDA, D66 en VVD, met 81 zetels. Daarna komen BBB, CDA, GLPVDA, D66 en VVD met 80 zetels, CDA, GLPVDA, D66, NSC en VVD met 77 zetels en CDA, GLPVDA, D66 en VVD met 76 zetels. Opvallend is dat de kern van deze combinaties steeds gevormd wordt door CDA, GLPVDA, D66 en VVD, met dan nog één extra partij erbij. Maar ook zonder extra partij zouden ze bij de huidige peilingen een meerderheid kunnen krijgen. Daarom zal ik in de volgende paragraaf deze combinatie verder verkennen: CDA, GLPVDA, D66 en VVD.

Wanneer gekeken wordt naar zetelaantallen volgens de laatste peilingen, dan komen er 366 combinaties naar voren met een Kamermeerderheid (zie bijlage 4 voor de bovenste honderd daarvan). Bij veel daarvan is de PVV betrokken – wat niet gek is gezien dat volgens de peilingen de grootste partij wordt. Bij een deel van deze combinaties is sprake van alle vier de samenwerkingsprofielen. De interne samenhang is bij veel van deze combinaties lager dan gemiddeld, met koppelpercentages van minder dan 74% en verschillen tussen het laagste en hoogste koppelpercentage van vaak meer dan twintig. De lage koppelpercentage van de PVV met alle andere partijen speelt daar een belangrijke rol bij. Pas bij een zetelaantal van 81 komt er een combinatie in beeld met een gemiddeld koppelpercentage van meer dan 80% en een lage bandbreedte van 6. Dat gaat om de hierboven ook al genoemde combinatie van SP, CDA, GLPVDA, D66 en VVD.

Bij een ander deel zijn alleen de profielen van groepsgerichte samenwerkers, structuurgerichte samenwerkers en eigenbemoeders vertegenwoordigd en bij de rest wordt zelfs niet aan dat criterium voldaan.

Tot slot van deze eerste analyse van de uitkomsten van de Coalitiezoeker kunnen we nog kijken welke combinatie met de PVV erin het hoogste koppelpercentage heeft – los van het aantal zetels. De PVV lijkt immers nog steeds als grootste partij uit de verkiezingen te gaan komen en mag dan in principe het voortouw nemen bij de (in)formatie voor een nieuw kabinet. Het hoogste gemiddelde koppelpercentage bij die combinaties is 74% en daar zijn er in totaal tien van. De verschillen tussen hoogste en laagste koppelpercentage variëren tussen 23 en 26. Dit koppelpercentage is gelijk aan het gemiddelde en duidt op zich dus op een redelijke interne samenhang, maar gezien de ruimte bandbreedte lijkt er veel conflictstof aanwezig. Opvallend genoeg is de combinatie met de PPV erin met het hoogste gemiddelde koppelpercentage en de kleinste bandbreedte er eentje met linkse partijen erin: SP, GLPVDA, PVDD, PVV en VVD. Qua zetelaantal op basis van de huidige peilingen zou deze combinatie zelfs een Kamermeerderheid hebben: 81 zetels. En alle vier de samenwerkingsprofielen zijn vertegenwoordigd. Daarom zal ik ook deze combinatie in de volgende paragraaf verder uitdiepen.

Conclusie: er lijken op basis van deze criteria wel degelijk meerdere mogelijkheden te zijn voor een stabiele en samenhangende coalitie. Om te toetsen of dat ook echt klopt is het nog wel zaak om te kijken of de verkiezingsprogramma's van dergelijke combinaties van partijen daadwerkelijk voldoende gezamenlijke aanknopingspunten hebben.

6. Van coalitiezoeken naar coalitievinden

Om daadwerkelijk zinvolle coalities te vinden moeten we de inhoud van de verkiezingsprogramma's in. Om dat gestructureerd te kunnen doen heb ik voor de te onderzoeken combinaties van partijen overzichten gemaakt van de woorden die in de lijsten met woordfrequenties van ieder van de betrokken partijen voorkomen, dus de overlap tussen de 1500 meest gebruikte woorden per partij. Uit die overlap heb ik vervolgens een aantal woorden geselecteerd die relevant lijken: allereerst om te kijken of de partijen het er echt over eens zijn en als dat zo is om dan uit een aantal van die woorden een idee te krijgen wat het thema van de betreffende coalitie zou kunnen zijn. Vervolgens heb ik ook nog gekeken naar de woorden die door de individuele partijen wel veel gebruikt worden maar juist niet in de overlap zijn. Die geven een indruk van wat een partij aan belangrijke 'kroonjuwelen' zou moeten opgeven om in de coalitie mee te kunnen doen – en wat dus mogelijk de spannendste onderwerpen zijn in coalitie-onderhandelingen.

En zoals hierboven vermeld zal ik drie potentiële coalities onderzoeken. Het gaat om allereerst om CDA, GLPvDA, D66 en VVD, als 'breed kernkabinet' met drie samenwerkingsprofielen erin. Vervolgens CDA, GLPvDA, VOLT, D66 en VVD, in traditionele termen een 'centrum-rechts' kabinet met alle vier de samenwerkingsprofielen vertegenwoordigd. Daarbij zal vooral gekeken worden naar de verschillen ten opzichte van het 'breed kernkabinet': wat kan het toevoegen om alle vier de samenwerkingsprofielen vertegenwoordigd te hebben. Tot slot bekijken we SP, GLPvDA, PVDD, PVV en VVD: het op basis van de hierboven genoemde criteria meest stabiele mogelijke kabinet met de PVV erin – die volgens de huidige peilingen de grootste partij is.

Een potentiële 'brede kerncoalitie': CDA, GLPvDA, D66 en VVD

Voor een coalitie van CDA, GLPvDA, D66 en VVD staan in bijlage 5.a de honderd meest voorkomende woorden die in de verkiezingsprogramma's van ieder van deze partijen staan: dus de belangrijkste overlap of grootste gemene deler van hun programma's. Hiervan zullen we er een aantal onderzoeken om een eerste indruk te krijgen of de partijen hier ook voldoende hetzelfde over denken. Ik heb er drie uitgekozen, die een aardige eerste indruk geven van hoe deze coalitie zou kunnen functioneren.

Om te beginnen het woord 'zorg'. Hiervan staat in bijlage 6.a een bloemlezing van passages uit de verkiezingsprogramma's waarin dit woord voorkomt. Dit is geen volledig overzicht, maar biedt genoeg houvast om een eerste indruk te krijgen. Het CDA legt de nadruk op solidariteit en toegankelijke zorg, die ook dicht bij de mensen kan worden geleverd. Ook ruimte voor mantelzorgers en vrijwilligers. Veel nadruk op preventie en gezondere leefstijl en leefomgeving. Financiering deels via eigen bijdragen. Beheersbaar houden van de zorgkosten onder andere door innovatie, terugdringing van administratieve rompslomp, inzet van jongeren via de Maatschappelijke Diensttijd en meer samenwerking en specialisatie binnen de zorgsector. GLPvDA zet eveneens in op het voorkómen van gezondheidsproblemen door preventie en zo vroeg mogelijk signaleren van mogelijke problemen. Financiering door terugdringen commerciële partijen, een groter deel van de financiering uit algemene middelen – waarbij dan vooral hogere inkomens meer moeten gaan bijdragen voor de zorg. En zo nodig meer inzet van arbeidsmigranten in de zorg. Ook bij D66 is sprake van veel nadruk op preventie en een gezonde samenleving, en op een goede toegankelijkheid van de zorg – ook op plaatselijk niveau. En een aantal voorstellen om de beloning in de zorg en voor verpleegkundigen in opleiding te verbeteren om de zorg aantrekkelijker te maken. Bovendien een voorstel om statushouders met een zorgachtergrond makkelijker in de Nederlandse zorg aan het werk te kunnen laten gaan. Financiering en beheersbaar houden van de kosten onder andere door gebruik van AI in de zorg, een andere financieringsstelsel waar zorgverleners niet automatisch meer geld krijgen bij meer behandelingen en door het terugdringen van administratieve rompslomp. Tot slot de VVD: ook volgens hen moet de administratieve rompslomp worden verminderd en moeten technische vernieuwing de zorg efficiënter maken. En ook zijn benadrukken het belang van preventie en

gezonde leefstijlen. Qua financiering wil de VVD de kosten van de zorg dermate terugdringen dat hiermee een deel van de verhoging van het defensiebudget kan worden gefinancierd. Naast de al genoemde maatregelen moet daartoe het basispakket worden verkleind en de eigen bijdrage verhoogd.

Op dit voor iedere partij belangrijke onderwerp zitten de nodige gemeenschappelijke punten, zoals het willen leveren van voldoende en goede betaalbare zorg en meer preventie, meer innovatie en minder administratief gedoe. Tegelijkertijd is er op het vlak van financiering sprake van spanning – maar die is wel weer onderdeel van het grotere financiële plaatje waarin onder andere afwegingen tussen zorg, defensie en andere beleidsterreinen moeten worden gemaakt. Anders gezegd: inhoudelijk lijken deze vier partijen het behoorlijk eens, maar uit de onderhandelingen over het bredere financiële plaatje zal duidelijk moeten worden wat er precies kan worden bereikt.

In de tweede plaats het woord ‘bouwen’. Dat woord in de programma’s op meerdere manieren gebruikt, bijvoorbeeld voor ‘bouwen aan een mooie toekomst’. Ik heb voor deze analyse vooral gekeken naar het gebruik van het woord in de zin van huizen bouwen. In 6.a staat hiervan een bloemlezing die een indruk geeft van hoe de partijen hierover denken. Hier zijn de vier partijen het volkomen eens dat er veel meer gebouwd moet worden, niet alleen straatjes erbij of een verdieping erop maar complete woonwijken en zelfs steden. Ieder van deze partijen wil daartoe onder andere de regels versoepelen, de mogelijkheden om bezwaar te maken tegen bouwplannen verkleinen en financiële ondersteuning te bieden. Er zijn wel nuanceverschillen: CDA, D66 en GLPvda leggen veel nadruk op huurwoningen en pleiten voor een nieuwe rol voor Woningcorporaties, de VVD legt wat meer nadruk op betaalbare koopwoningen – waarmee mensen ook nog vermogen kunnen opbouwen. Kortom: ook op dit belangrijke beleidsterrein zou coalitievorming mogelijk moeten zijn.

Een derde woord is ‘overheid’. De vier partijen zijn het er over eens dat Nederland behoefte heeft aan een betrouwbare, effectieve en efficiënte overheid die een aantal essentiële rollen binnen de samenleving vervult. Die rol bestaan in ieder geval uit het zorgen voor een aantal algemene voorzieningen zoals infrastructuur, veiligheid, onderwijs en zorg. Ook zijn ze het erover eens dat de overheid op een aantal terreinen een coördinerende en richtinggevende rol heeft en op een aantal vlakken ook een voortrekkersrol – zoals bij het stimuleren van R&D. Ze zijn het minder eens over hoe groot die rol van de overheid precies moet zijn. GLPvda wil kort door de bocht samengevat minder markt en meer overheid als leverancier van diensten, CDA en D66 willen vooral veel samenwerking tussen overheid en andere maatschappelijke partijen en bedrijven en de VVD wil zo veel mogelijk aan de markt overlaten – maar pleit toch ook voor een actieve rol daar waar marktpartijen dingen niet aandurven of niet voor elkaar kunnen krijgen (bijvoorbeeld het bouwen van kerncentrales en grootschalige verduurzamingsprojecten). In het verlengde hiervan is de VVD voorstander van inkrimping van de overheid en dan vooral het Rijk, iets waar de andere partijen niet expliciet over reppen.

Opnieuw: er lijkt een goede basis voor samenwerking, maar er ligt wel de nodige discussiestof voor onderhandelingen.

Kort samengevat zijn deze vier partijen het op enkele centrale vraagstukken eens over de te bereiken doelen maar zijn ze niet eensgezind over de middelen om die doelen te bereiken. Zeker tussen GLPvda en de VVD is sprake van spanningen, die teruggaan op verschillen van inzicht over de relatie tussen overheid en markt en tussen de gezamenlijkheid en de individuele burger. CDA en D66 zitten daar min of meer tussenin en benadrukken de rol van organisaties en bedrijven die niet echt overheid zijn maar ook niet volledig marktbedrijf, zoals woningcorporaties, universiteiten en zorginstellingen. In feite heeft GLPvda op dat vlak het meest uitgesproken profiel van structuurgerichte en groepsgerichte samenwerkers en de VVD vooral dat van eigenbemoedigers. Zij zullen in een coalitie als deze elkaar in balans moeten houden, elkaars sterke punten versterken

en de zwakke punten compenseren. Dat zal niet vanzelf gaan maar kan Nederland helpen om per onderwerp samen uit te zoeken waar op dit moment het ideale evenwicht ligt tussen overheid en markt. Voor GLPVDA biedt het de mogelijkheid om het marktdenken te kanaliseren en op te komen voor collectieve oplossingen, voor de VVD is het ene uitgelezen kans om zich weer te kunnen profileren als de kampioen van de hardwerkende Nederlanders. D66 en CDA kunnen daarbij een belangrijke verbindende rol spelen om te zorgen dat er werkbare constructies uitkomen waarin de belangen van alle samenwerkingsprofielen voldoende mee gediend zijn en het maatschappelijke draagvlak groot genoeg is.

Op basis van de verkiezingsprogramma's lijkt er dus voldoende eensgezindheid aanwezig te zijn om een stabiele coalitie te kunnen vormen. Een volgende vraag is dan of ieder van deze partijen ook bereid zou zijn om mee te doen. Zijn er onderwerpen die niet in de overlap tussen de partijprogramma's zitten en dus mogelijk niet in een regeerakkoord komen maar die wel belangrijk gevonden worden door een specifieke partij? Zijn er 'kroonjuwelen' en stokpaardjes die in de kast moeten worden gezet?

Hiervoor heb ik in bijlage 5.a.2 per partij de honderd belangrijkste woorden verzameld die niet in de overlap tussen de vier partijprogramma's voorkomen. Bij het CDA zitten daar een aantal woorden tussen die lijken te draaien om het maatschappelijk middenveld en de rol van burgers om zelf dingen te doen: bijvoorbeeld woorden als verenigingen, vrijwilligers, mantelzorgers, gezin, fatsoenlijk, burgerschap, maatwerk, menselijke (maat). Verder ook woorden die te maken hebben met rechtvaardigheid, zoals mensenrechten, nieuwkomers en solidariteit. De woorden ouderen, aow en senioren wijzen op een onderwerp dat voor het CDA naar voren gebracht zou kunnen worden. Tot slot zouden landbouw, stikstof en energietransitie punten zijn waar het CDA meer aandacht voor zou willen.

Bij GLPVDA lijken woorden als huurders, armoede, solidariteit, mensenrechten, ontwikkelings-samenwerking, vangnet, vangnet, belastingen, woningbouw en volkshuisvesting erop te duiden dat er in de overlap te weinig 'sociale' onderwerpen aan bod komen. En woorden als fossiele, klimaatverandering, schiphol en vervuilers wijzen erop dat voor deze partij verduurzaming meer aandacht zou moeten krijgen. Tot slot zou ook onderwijs meer aan bod moeten komen, gezien woorden als leerlingen, klas en leraar.

Voor D66 lijken allereerst verduurzaming en vergroening te weinig aandacht te hebben in de overlap tussen de partijprogramma's, gezien het ontbreken van woorden als duurzame, duurzaam, milieu, lucht, biodiversiteit en energietransitie. En ook deze partij wil mogelijk het sociale gezicht wat vergroten, gelet op woorden als bestaanszekerheid en mensenrechten.

Bij de VVD komen een aantal typische eigenbemoeierswoorden voor in het lijstje van woorden die niet in de overlap zitten, zoals schrappen, regelgeving, ambtenaren, lasten onnodige, belastingen, straffen, criminelen, streng, regeldruk, strenger, straf, strafbaar, illegale, bureaucratie, fraude, overlastgevende. Dat benadrukt dat de VVD in een mogelijke coalitie met D66, CDA en GLPLVDA inderdaad de rol zou krijgen – en willen hebben – van het bewaken van de belangen van de eigenbemoeiers. Maar tegelijkertijd staan bij de VVD ook woorden op het lijstje die weer raken aan meer 'sociale zaken' zoals huurwoningen, ouderen en betaalbaarheid. Verder wijzen woorden als navo, veiliger, geopolitieke, dreigingen en poetin erop dat de VVD meer aandacht zou willen voor de internationale veiligheidssituatie. En tot slot noemt de VVD ook expliciet kernenergie regelmatig in het verkiezingsprogramma.

Ieder van deze vier partijen neemt dus wel een verlanglijstje mee naar eventuele onderhandelingen, maar er lijken op het eerste gezicht geen echte 'showstoppers' tussen te zitten. Een aantal woorden staat ook bij minstens één andere partij op het lijstje. Toch zitten er wel degelijk enkele punten waar de meningen kunnen verschillen: zo wil de VVD publiek geld voor kerncentrales en GLPVDA juist niet. Dat is precies het tegenovergestelde van hun posities op veel andere onderwerpen, en dus mogelijk een punt waar 'geruild kan worden'.

Op basis van deze eerste analyse kan worden geconcludeerd dat een ‘kerncoalitie’ van CDA, GLPvDA, D66 en VVD wel degelijk een levensvatbare optie is. Daarbij zijn dan drie van de vier samenwerkingsprofielen aan boord en lijkt er een gezonde dynamiek te kunnen ontstaan waarin de coalitiepartners het beste in elkaar boven halen en een gezamenlijk gedragen beleid kunnen formuleren dat zowel belangrijke problemen oplost als dat op een manier doet die acceptabel is voor brede delen van de bevolking, het bedrijfsleven en andere maatschappelijke partijen.

Een ‘brede kerncoalitie+’: CDA, GLPvDA, D66 en VVD samen met VOLT

De potentiële brede kerncoalitie omvat maar drie van de vier samenwerkingsprofielen. Om ze alle vier aan boord te krijgen is er dan een extra partij nodig met een profiel van intrinsiek gemotiveerde samenwerkers. Afhankelijk van de verkiezingsuitslag kan dit ook nodig zijn om voldoende zetels binnen de coalitie te krijgen. Op basis van de analyses hierboven kwam VOLT naar voren als de vanuit inhoudelijk oogpunt beste kandidaat.

De inhoudelijke basis van deze combinatie komt uit de overlap in de programma’s van CDA, GLPvDA, D66 en VVD die hier boven al besproken is. Er hoeft dus alleen gekeken te worden naar de veranderingen in die overlap door de toevoeging van VOLT. En daarbij is iets bijzonders te zien: de overeenkomsten tussen die overlap en de woordfrequentie van VOLT zijn nagenoeg 100%. Er verandert dus inhoudelijks zo goed als niets en er komen wel zetels bij. En naar verwachting zal de komst van VOLT ook geen negatieve invloed hebben op de onderlinge dynamiek tussen de coalitiepartners.

Het is dan nog wel van belang om te kijken naar de eventuele belangrijke woorden uit het programma van VOLT die niet terugkomen in de overlap van de vijf partijen. De honderd belangrijkste woorden daarvan staan in bijlage 5.b.2. VOLT lijkt in het eigen programma wat meer nadruk te leggen op Europese samenwerking, gezien woorden als lidstaten, unie, euro, grensoverstijgende. Maar samenwerking in de EU als zodanig is ook behoorlijk aanwezig in de grootste gemene deler van deze vijfpartijencombinatie, dus dit lijkt geen showstopper te hoeven zijn. Verder vallen woorden als waterstof, racisme, start-ups, mensenrechten en basisinkomen op, maar dat lijken geen woorden waar niet over te onderhandelen valt – als ze al niet in andere termen toch al in de overlap zitten.

Kortom: ook een ‘kerncoalitie+’ met VOLT lijkt een levensvatbare zaak, en misschien nog wel stabielere dan de kerncoalitie zelf. Ook het vierde samenwerkingsprofiel is nu aan boord en deze combinatie heeft meer zetels – terwijl inhoudelijk de samenhang net zo goed is als bij de kerncoalitie zonder VOLT.

De potentieel stabielste PVV-coalitie: SP, GLPvDA, PVDD, PVV en VVD

Uit de analyses hierboven kwam naar voren dat volgens de gebruikte criteria de naar verwachting meest stabiele combinatie met de PVV èn een vertegenwoordiging van alle vier de samenwerkingsprofielen deze is: SP, GLPvDA, PVDD, PVV en VVD. Dat mag een onverwachte combinatie lijken door de aanwezigheid van twee linkse partijen en een vooral op dierenwelzijn en – rechten gerichte partij, maar het is goed verklaarbaar. De PVV heeft op sociaaleconomisch gebied standpunten die dicht tegen het sociaaldemocratische gedachtengoed aanzitten, en heeft in het verkiezingsprogramma ook ruim aandacht voor dierenwelzijn. Tegelijkertijd is de onderlinge samenhang in programma’s relatief klein: de gemiddelde koppelpercentages van de woordfrequentielijsten tussen de potentiële partners zijn laag en de verschillen tussen de hoogste en laagste koppelpercentages zijn behoorlijk groot. Een belangrijke factor daarbij is dat juist de PVV verhoudingsgewijs weinig overlap heeft met standpunten van andere partijen.

Desondanks is het goed om deze coalitie nader te bestuderen: want als deze combinatie met de PVV erin al niet stabiel zou blijken dan zal de stabiliteit bij andere potentiële coalities met de PVV alleen maar nog slechter zijn.

Bij het woord 'eigen' zijn de partijen het op een aantal punten best met elkaar eens. Zo willen PVV, SP, GLPVDa en PVDD het eigen risico in de zorg afschaffen dan wel verlagen – alleen de VVD laat zich daar niet over uit. Ook pleiten ze voor de verdediging van het eigen land en het beschermen van de eigen industrie. Maar bij de PVV wordt 'eigen' ook gebruikt voor 'eigen volk eerst' en wordt openlijk gesproken van het wegsturen van bepaalde groepen migranten. Enkele van de partners zijn weliswaar ook voorstander van aanscherping van procedures voor asiel en arbeidsmigratie maar gaan hier veel minder ver in dan de PVV. Hier ligt wel potentiële conflictstof.

Bij het woord 'dieren' is eveneens op een aantal punten eensgezindheid. Op zich zijn ze allemaal tegen dieren mishandelaars en onverdoofd slachten, voor inkrimping van de veestapel en voor dierenwelzijn. De PVDD gaat nog een stap verder en wil ook meer rechten voor dieren – liefst vergelijkbaar met die van mensen. Dat lijkt echter de VVD en de PVV te ver gaan: die willen dierenrechten onder andere ondergeschikt maken aan het stimuleren van woningbouw (zie voor de PVV het standpunt bij het woord 'bouwen').

Hetzelfde beeld komt bij 'bouwen' naar voren: op een aantal punten zijn de potentiële partners het roerend eens maar er zijn ook serieuze bronnen voor conflict. Al deze partijen willen meer huizen bouwen, waarbij vooral PVV, SP, GLPVDa en VVD daarbij expliciet aangeven hoe belangrijk een eigen koop- of huurhuis is om een eigen leven op te kunnen bouwen. Over de invulling hiervan lopen de meningen wel op enkele punten uiteen. De VVD zet zwaar in op koopwoningen terwijl SP en GLPVDa een grote rol zien voor woningcorporaties en sociale huur. Verder legt de PVDD grote nadruk op circulair en duurzaam bouwen met respect voor de natuur, terwijl de PVV daar juist pertinent op tegen is.

Kort samengevat zijn bij deze kleine steekproef van belangrijke woorden die in alle verkiezingsprogramma's staan best een aantal overkomende standpunten te zien maar lijkt de samenhang minder sterk dan bij de coalitie CDA, GLPVDa, D66 en VVD. Net als in die potentiële coalitie zit er spanning tussen GLPVDa en VVD, en die wordt nog versterkt door de aanwezigheid van SP die eveneens op een aantal punten tegenover de VVD staat. Maar de interne spanning wordt verder versterkt doordat enerzijds de PVV op voor die partij belangrijke punten extremere standpunten heeft dan de anderen – die op een aantal van die punten onderling juist weer veel gemeen hebben. En hetzelfde geldt voor de PVDD die als intrinsiek gemotiveerde partij rond dierenrechten op een aantal punten 'extremer' is dan de anderen.

Er tekent zich dus af dat op belangrijke kwesties er steeds één partij tegenover de vier anderen komt te staan, waarbij dat afhankelijk van het onderwerp die ene en die vier weer andere partijen zijn. Tegelijkertijd zit er bij dat soort netelige kwesties niet een partij in deze combinatie die een bemiddelende rol zou kunnen spelen om de uitersten bij elkaar te houden, iets dat wel het geval is in de 'brede kerncoalitie' met D66 en het CDA.

Deze potentiële coalitie heeft dus op zich wel alle samenwerkingsprofielen aan boord en bovendien een redelijke basis van overeenkomstige standpunten, maar er zit meer potentiële conflictstof in en minder mogelijkheden om discussies in goede banen te leiden en te komen tot voldoende acceptabele compromissen.

In aanvulling hierop kunnen we nog kijken of er stokpaardjes zijn die de potentiële coalitiepartners niet goed kwijt zouden kunnen in een coalitieprogramma. Die kunnen immers aanleiding zijn voor die partijen om af te zien van deelname aan deze coalitie.

Bij de PVV is er een groot aantal woorden die centraal staan in het gedachtengoed van de partij die niet terugkomen in de overlap van woorden uit de verkiezingsprogramma's: asielzoekers, statushouders, azc's, immigratie, vreemdelingen, niet-westerse, islam, asiel, nationaliteit, sharia, islamitische, dubbele, spreidingswet, turkije, arabische, syriërs, allochtonen, gezinshereniging, illegalen. Dat betekent dat in ieder geval de PVV een aantal cruciale dingen uit het partij-

programma niet goed kwijt kan in deze coalitie en er dus waarschijnlijk ook niet in zal willen stappen.

Bij de PVDD zijn er eveneens een hoop woorden die raken aan kernpunten van het programma die niet terugkomen in de overlap in de partijprogramma's. Bijvoorbeeld duurzame, veehouderij, dier, beschermd, leefomgeving, fossiele, milieu, biologische, natuurgebieden, plantaardige, biodiversiteit, circulaire, ecologische, dierenwelzijn, klimaatverandering. Ook voor deze partij zijn er dus grote drempels om mee te doen aan een dergelijke coalitie.

Ook voor GLPvDA lijken belangrijke punten maar beperkt terug te komen in de overlap. Bijvoorbeeld punten die raken aan milieu en klimaat, gezien woorden als duurzame, schone, verduurzaming, vervuilers. En aspecten die horen bij het 'sociale' gezicht van de partij, met woorden als eerlijke, gelijke, voorzieningen, armoede, werknemers, solidariteit, openbaar, uitbuiting.

Voor de SP lijken eveneens vooral een aantal 'sociale' onderwerpen te weinig aandacht te krijgen in de grootste gemene deler van de partijprogramma's. Bijvoorbeeld voor deze woorden: eerlijke, betaalbaar, voorzieningen, socialistische, eerlijk, armoede, ongelijkheid, samenwerking, huurders, misstanden, zekerheid, publiek. Opnieuw kan dat dus voor een potentiële coalitiepartner een reden zijn om niet mee te willen doen.

Voor de VVD tot slot lijken er drie belangrijke onderwerpen niet zo goed terug te komen in de overlap. Om te beginnen voldoende aandacht voor de belangen van ondernemers en het bedrijfsleven, gelet op woorden als ondernemers, innovaties, investeren, schrappen, regelgeving, industrie. Verder het belang dat de VVD hecht aan versterking van de krijgsmacht, gezien woorden als defensie, krijgsmacht, china. En in de derde plaats voor een beduidend strenger asielbeleid, waarbij woorden in de overlap ontbreken als criminele, werkenden, asielzoekers, ambtenaren, statushouders, vluchtelingen.

Op basis van deze eerste analyse kan worden geconcludeerd dat de potentieel meest stabiele coalitie met de PVV erin waarschijnlijk niet levensvatbaar is. Er is weliswaar zeker een aantal gemeenschappelijke onderwerpen in de verkiezingsprogramma's van PVV, SP, GLPvDA, PVDD en de VVD, maar uit nadere analyse blijkt dat op die onderwerpen er op onderdelen toch serieuze verschillen van inzicht zijn. Daarbij komt bovendien naar voren dat de dynamiek in deze coalitie veel minder evenwichtig is dan bij de 'kerncoalitie' van CDA, GLPvDA, D66 en VVD. De ene keer zal de PVV tegenover de anderen staan, de andere keer zal de PVDD alleen staan of de VVD en in een aantal gevallen zullen het SP en GLPvDA zijn met een afwijkend standpunt. En er is dan niet een partij die een tussenpositie heeft die de boel bij elkaar kan houden. Verder kwam in de analyse naar voren dat er voor ieder van deze partijen belangrijke kernpunten van het eigen programma niet of te weinig in de grootste gemeenschappelijke deler van de partijprogramma's terugkomen. En geldt misschien nog wel het sterkst voor de PVV zelf, die met de extreme standpunten over islam, asielzoekers en migranten nauwelijks aansluiting bij de andere partijen heeft.

7. Samenvatting en conclusies

Dit essay stond in het teken van de zoektocht naar de mogelijkheden om na de verkiezingen een stabiel en evenwichtig kabinet te formeren met een heldere langetermijnvisie en een groot probleemoplossend en verbindend vermogen – om daarmee het verdere uiteenvallen van de samenleving te kunnen voorkomen en liefst zelfs om te keren. En wie weet ook wel te kunnen zorgen voor een snelle kabinetsformatie. Daartoe is een Coalitiezoeker ontwikkeld, waarmee al vóór de verkiezingen op een gestructureerde en transparante manier kan worden bekeken welke combinaties van partijen potentieel stabiele coalities zouden kunnen formeren met een gezonde interne dynamiek en een breed draagvlak – ook onder de zwevende kiezers. De coalitiezoeker is gebaseerd op twee pijlers. De eerste is een typering van de politieke partijen naar samenwerkingsprofielen, de tweede is een maatstaf voor de mate waarin partijen in hun programma's dezelfde onderwerpen aansnijden en dezelfde taal spreken.

Er worden daarbij vier samenwerkingsprofielen onderscheiden: de eigenbemoeyers, de groepsgerichte samenwerkers, de structuurgerichte samenwerkers en de intrinsiek gemotiveerde samenwerkers. In een goed kabinet zouden het liefst alle vier deze profielen vertegenwoordigd zijn of op zijn minst de eerste drie. Daardoor zouden ze brede groepen in de samenleving kunnen aanspreken. Bovendien zou er een gezonde interne dynamiek tussen de coalitiepartijen ontstaan waarbij ze elkaars sterke punten versterken en hun zwakke punten en blinde vlekken juist compenseren. Ongeveer de helft van de partijen wordt gekenmerkt door één profiel, de anderen hebben twee samenwerkingsprofielen.

Om te kunnen meten in hoeverre of partijen het over dezelfde onderwerpen hebben en dezelfde taal spreken is allereerst geteld hoe vaak woorden voorkomen in de verkiezingsprogramma's: de 'woordfrequentie'. Vervolgens zijn de woordfrequenties van partijen met elkaar vergeleken om te zien hoe groot de overlap is van woorden die ze allebei gebruiken, rekening houdend met hoe vaak de woorden voorkomen. Dat is uitgedrukt in een 'koppelpercentage'. Des te hoger het koppelpercentage tussen twee partijen, des te dichter ze politiek gezien bij elkaar staan. Dit is niet waterdicht maar werkt in de praktijk verrassend goed. Als voorbeeld: het laagste koppelpercentage zit bij de programma's van PVV en DENK, het hoogste bij GLPvda en SP. Bij combinaties van meer dan twee partijen kan worden gekeken naar het gemiddelde koppelpercentage en kan daarnaast ook nog gekeken worden naar het verschil tussen het hoogste en laagste koppelpercentage. Als dat verschil groot is zullen er meer onderlinge spanningen binnen een eventuele coalitie zitten.

Op basis van deze ingrediënten is voor alle mogelijke combinaties van twee, drie, vier en vijf partners voor zestien politieke partijen gekeken in hoeverre ze de gewenste drie of vier samenwerkingsprofielen aan boord hebben, hoe hoog het gemiddelde koppelpercentage is en hoe groot het verschil tussen het hoogste en laagste percentage. Tot slot is op basis van de laatste peilingen per combinatie het verwachte zetelaantal toegevoegd.

Hieruit kwam naar voren dat er behoorlijk wat potentieel stabiele coalities zijn, waarvan een aantal ook nog volgens de laatste peilingen voldoende zetels zouden hebben. In die laatste groep blijken vooral combinaties met CDA, GLPvda, D66 en VVD erin voor te komen, al dan niet aangevuld met één andere partij. Bij een nadere analyse bleek een coalitie van die vier partijen inderdaad voldoende gemeenschappelijke standpunten te hebben voor een stevige gemeenschappelijke basis. Samen vertegenwoordigen ze drie samenwerkingsprofielen: eigenbemoeyers, groepsgerichte samenwerkers en structuurgerichte samenwerkers. Daarmee is er wel degelijk sprake van een aantal verschillen van inzicht rond vooral de manier waarop een aantal gezamenlijke doelen het beste kunnen worden bereikt. Dat zijn echter op zich 'oplosbare problemen' en geen showstoppers. Daarbij mag verwacht worden dat vooral GLPvda en VVD het meest van mening verschillen maar dat ze samen tot een voor zoveel mogelijk Nederlanders acceptabele balans kunnen komen – waarbij D66 en CDA goed kunnen zorgen dat conflicten niet uit de hand lopen. Deze dynamiek zou de VVD overigens de kans bieden zich weer te kunnen presenteren als de absolute kampioen op rechts en de beste vertegenwoordiger van de belangen van de eigenbemoeyers – die nu voor een deel stemmen op JA21, BBB, FVD en PVV.

Vervolgens is gekeken wat het toevoegen van VOLT als extra partij oplevert. Inhoudelijk past die partij naadloos bij de combinatie van CDA, GLPvda, D66 en VVD, maar brengt uiteraard extra zetels mee en kan de dynamiek tussen de partners nog verder verbeteren.

Tot slot is gekeken hoe stabiel een kabinet met de PVV erin zou zijn volgens de gehanteerde criteria van drie of vier samenwerkingsprofielen, een zo groot mogelijke overlap in onderwerpen en taalgebruik en een zo klein mogelijke spreiding in de koppelpercentages. Dat zou dan een combinatie zijn van SP, GLPvda, PVDD, PVV en VVD. Uit de analyse bleek dat er inderdaad sprake is van een zekere mate van overlap in onderwerpen en taalgebruik, maar dat er over de onderwerpen toch nogal wat verschillen van inzicht zijn en dat de onderlinge dynamiek tussen de coalitiepartners te weinig stabiliserende mechanismen in zicht heeft. En verder werd duidelijk dat ieder van de potentiële partners nogal wat kroonjuwelen en stokpaardjes niet in de coalitie

kwijt zou kunnen - waarbij de PVV het meeste zou moeten inleveren. De verwachting is dan ook dat deze partijen al bij voorbaat niet in deze coalitie zouden willen zitten.

Slotconclusie is dan ook dat het op grond van de inhoud en de zetelaantallen van de huidige peilingen wel degelijk mogelijk lijkt om in een korte formatieperiode een stabiel en krachtig kabinet te vormen dat een groot deel van de Nederlandse bevolking tevreden kan stellen. Op basis van de huidige peilingen zou een coalitie van CDA, GLP, VVD en eventueel VOLT daar de beste papieren voor hebben. En daarmee kan ook geconcludeerd worden dat het typeren van politieke partijen naar samenwerkingsprofielen een zinvolle aanvulling is op de klassieke indeling in links, midden en rechts en kan helpen de neerwaartse spiraal van polarisatie en versplintering om te draaien.

Bijlagen:

Bijlage 1: onderlinge koppelpercentages tussen woordfrequenties van de politieke partijen

	VVD	BBB	PVV	NSC	GLPVDA	CDA	D66	JA21	VOLT	PVDD	DENK	BIJ1	CU	SGP	SP	FVD
VVD		80	64	82	82	80	80	78	81	78	70	73	80	77	82	73
BBB			59	80	79	78	78	76	80	78	65	71	79	77	79	72
PVV				60	62	57	59	60	58	61	55	56	59	58	63	61
NSC					82	81	80	77	82	79	69	74	81	78	80	74
GLPVDA						80	82	75	82	81	71	77	81	77	84	72
CDA							79	74	80	75	68	70	80	75	78	68
D66								72	82	79	67	73	80	75	82	69
JA21									76	73	65	68	75	74	75	71
VOLT										82	69	76	81	78	81	72
PVDD											68	76	80	78	83	70
DENK												68	68	68	70	61
BIJ1													73	70	78	67
CU														80	80	71
SGP															75	68
SP																73
FVD																

Bijlage 2: de top 100 van partijcombinaties van 2, 3, 4 en 5 partijen met alle vier de samenwerkingsprofielen en hoogste gemiddelde koppelpercentages

coalitie	zetels obv peiling	gem koppel%	bandbreedte	alle vier	alle drie
glpvda_volt_nsc	29	82	0	True	True
glpvda_volt_nsc_vvd	44	82	1	True	True
glpvda_volt_vvd	43	82	1	True	True
cu_glpvda_volt_nsc	32	82	1	True	True
glpvda_volt_d66_nsc_vvd	57	82	2	True	True
glpvda_volt_d66_vvd	56	82	2	True	True
glpvda_volt_d66_nsc	42	82	2	True	True
sp_glpvda_volt_vvd	48	82	3	True	True
sp_glpvda_volt_d66_vvd	61	82	4	True	True
sp_glpvda_volt_nsc_vvd	49	82	4	True	True
cu_sp_glpvda_vvd	47	82	4	True	True
sp_glpvda_volt_d66_nsc	47	82	4	True	True
sp_glpvda_volt_nsc	34	82	4	True	True
sp_glpvda_pvdd_volt_nsc	38	82	5	True	True
sp_glpvda_pvdd_nsc	34	82	5	True	True
sp_glpvda_pvdd_volt_vvd	52	82	6	True	True
sp_glpvda_pvdd_vvd	48	82	6	True	True
cu_nsc	4	81	0	True	True
cu_cda_nsc	28	81	1	True	True
cu_glpvda_nsc	28	81	1	True	True
cu_volt_nsc	8	81	1	True	True
cu_cda_glpvda_volt_vvd	70	81	2	True	True
cda_glpvda_volt_nsc_vvd	68	81	2	True	True
cu_cda_glpvda_nsc_vvd	67	81	2	True	True
cda_glpvda_volt_vvd	67	81	2	True	True
cu_glpvda_volt_d66_vvd	59	81	2	True	True
cu_cda_glpvda_volt_nsc	56	81	2	True	True
cu_glpvda_d66_nsc_vvd	56	81	2	True	True
cu_glpvda_d66_vvd	55	81	2	True	True
cda_glpvda_volt_nsc	53	81	2	True	True
cu_cda_glpvda_nsc	52	81	2	True	True
cu_cda_volt_nsc_vvd	47	81	2	True	True
cu_glpvda_volt_nsc_vvd	47	81	2	True	True
cu_glpvda_volt_vvd	46	81	2	True	True
cu_glpvda_volt_d66_nsc	45	81	2	True	True
cda_volt_nsc_vvd	44	81	2	True	True
cu_cda_nsc_vvd	43	81	2	True	True
cu_glpvda_nsc_vvd	43	81	2	True	True
cu_glpvda_vvd	42	81	2	True	True
cu_glpvda_d66_nsc	41	81	2	True	True
cu_sp_volt_d66_vvd	40	81	2	True	True
sp_volt_d66_nsc_vvd	38	81	2	True	True
cu_sp_d66_nsc_vvd	37	81	2	True	True
sp_volt_d66_vvd	37	81	2	True	True
cu_sp_d66_vvd	36	81	2	True	True
cu_volt_d66_nsc_vvd	36	81	2	True	True
cu_volt_d66_vvd	35	81	2	True	True
volt_d66_nsc_vvd	33	81	2	True	True
volt_d66_vvd	32	81	2	True	True

cu_cda_volt_nsc	32	81	2	True	True
cda_volt_nsc	29	81	2	True	True
cu_sp_volt_nsc_vwd	28	81	2	True	True
cu_sp_volt_d66_nsc	26	81	2	True	True
sp_volt_nsc_vwd	25	81	2	True	True
cu_sp_nsc_vwd	24	81	2	True	True
sp_volt_d66_nsc	23	81	2	True	True
cu_volt_nsc_vwd	23	81	2	True	True
cu_volt_d66_nsc	21	81	2	True	True
cu_nsc_vwd	19	81	2	True	True
volt_d66_nsc	18	81	2	True	True
cu_sp_volt_nsc	13	81	2	True	True
sp_volt_nsc	10	81	2	True	True
cda_glpvda_volt_d66_vwd	80	81	3	True	True
cda_glpvda_volt_d66_nsc	66	81	3	True	True
cu_cda_glpvda_d66_nsc	65	81	3	True	True
cda_volt_d66_nsc_vwd	57	81	3	True	True
bbb_glpvda_volt_nsc_vwd	48	81	3	True	True
bbb_cu_glpvda_nsc_vwd	47	81	3	True	True
bbb_glpvda_volt_vwd	47	81	3	True	True
glpvda_pvdd_volt_d66_nsc	46	81	3	True	True
cu_cda_volt_d66_nsc	45	81	3	True	True
cda_volt_d66_nsc	42	81	3	True	True
bbb_cu_glpvda_volt_nsc	36	81	3	True	True
cu_glpvda_pvdd_volt_nsc	36	81	3	True	True
bbb_glpvda_volt_nsc	33	81	3	True	True
glpvda_pvdd_volt_nsc	33	81	3	True	True
cu_glpvda_pvdd_nsc	32	81	3	True	True
glpvda_pvdd_nsc	29	81	3	True	True
bbb_sp_volt_nsc_vwd	29	81	3	True	True
bbb_cu_volt_nsc_vwd	27	81	3	True	True
cu_pvdd_volt_d66_nsc	25	81	3	True	True
pvdv_volt_d66_nsc	22	81	3	True	True
cu_pvdd_volt_nsc	12	81	3	True	True
glpvda_pvdd_volt_d66_vwd	60	81	4	True	True
cu_sp_glpvda_d66_vwd	60	81	4	True	True
bbb_glpvda_volt_d66_vwd	60	81	4	True	True
cu_sp_glpvda_volt_vwd	51	81	4	True	True
cu_glpvda_pvdd_volt_vwd	50	81	4	True	True
sp_cda_volt_nsc_vwd	49	81	4	True	True
glpvda_pvdd_volt_nsc_vwd	48	81	4	True	True
cu_sp_glpvda_nsc_vwd	48	81	4	True	True
cu_glpvda_pvdd_nsc_vwd	47	81	4	True	True
glpvda_pvdd_volt_vwd	47	81	4	True	True
cu_sp_glpvda_d66_nsc	46	81	4	True	True
bbb_glpvda_volt_d66_nsc	46	81	4	True	True
glpvda_pvdd_nsc_vwd	44	81	4	True	True
cu_sp_glpvda_volt_nsc	37	81	4	True	True
cu_sp_glpvda_nsc	33	81	4	True	True
cu_pvdd_volt_nsc_vwd	27	81	4	True	True
sp_pvdd_volt_d66_nsc	27	81	4	True	True

Bijlage 3: de top 100 van partijcombinaties van 2, 3, 4 en 5 partijen met alleen de groepsgerichte samenwerkers, de structuurgerichte samenwerkers en eigenbemoeijs vertegenwoordigd en daarbinnen de hoogste gemiddelde koppelpercentages

coalitie	zetels obv peiling	gem koppel%	bandbreedte	alle vier	alle drie
sp_glpvda_vvd	44	83	2	False	True
glpvda_nsc_vvd	40	82	0	False	True
glpvda_vvd	39	82	0	False	True
glpvda_nsc	25	82	0	False	True
sp_glpvda_d66_nsc_vvd	58	82	4	False	True
sp_glpvda_d66_vvd	57	82	4	False	True
sp_glpvda_nsc_vvd	45	82	4	False	True
sp_glpvda_d66_nsc	43	82	4	False	True
sp_glpvda_nsc	30	82	4	False	True
cda_nsc	25	81	0	False	True
cda_glpvda_nsc_vvd	64	81	2	False	True
cda_glpvda_vvd	63	81	2	False	True
glpvda_d66_nsc_vvd	53	81	2	False	True
glpvda_d66_vvd	52	81	2	False	True
cda_glpvda_nsc	49	81	2	False	True
cda_nsc_vvd	40	81	2	False	True
glpvda_d66_nsc	38	81	2	False	True
sp_d66_nsc_vvd	34	81	2	False	True
sp_d66_vvd	33	81	2	False	True
d66_nsc_vvd	29	81	2	False	True
sp_nsc_vvd	21	81	2	False	True
sp_d66_nsc	19	81	2	False	True
cda_glpvda_d66_nsc_vvd	77	81	3	False	True
cda_glpvda_d66_nsc	62	81	3	False	True
bbb_glpvda_nsc_vvd	44	81	3	False	True
bbb_sp_glpvda_nsc_vvd	49	81	5	False	True
bbb_sp_glpvda_vvd	48	81	5	False	True
bbb_sp_glpvda_nsc	34	81	5	False	True
bbb_sp_glpvda	33	81	5	False	True
sp_cda_glpvda_d66_vvd	81	81	6	False	True
sp_cda_glpvda_nsc_vvd	69	81	6	False	True
sp_cda_glpvda_vvd	68	81	6	False	True
sp_cda_glpvda_d66_nsc	67	81	6	False	True
bbb_sp_glpvda_d66_vvd	61	81	6	False	True
sp_cda_glpvda_nsc	54	81	6	False	True
bbb_sp_glpvda_d66_nsc	47	81	6	False	True
bbb_sp_glpvda_d66	46	81	6	False	True
cda_vvd	39	80	0	False	True
d66_vvd	28	80	0	False	True
d66_nsc	14	80	0	False	True
sp_nsc	6	80	0	False	True
cda_d66_vvd	52	80	1	False	True
bbb_sp_nsc	10	80	1	False	True
cda_d66_nsc	38	80	2	False	True
cda_glpvda_d66_vvd	76	80	3	False	True
cda_d66_nsc_vvd	53	80	3	False	True
bbb_glpvda_vvd	43	80	3	False	True
sp_cda_nsc	30	80	3	False	True
bbb_glpvda_nsc	29	80	3	False	True
bbb_cda_nsc	29	80	3	False	True

bbb_sp_nsc_vwd	25	80	3	False	True
bbb_sp_vwd	24	80	3	False	True
bbb_cda_glpvda_d66_vwd	80	80	4	False	True
bbb_cda_glpvda_nsc_vwd	68	80	4	False	True
bbb_cda_glpvda_vwd	67	80	4	False	True
bbb_cda_glpvda_d66_nsc	66	80	4	False	True
bbb_sp_cda_d66_vwd	61	80	4	False	True
sp_cda_d66_nsc_vwd	58	80	4	False	True
sp_cda_d66_vwd	57	80	4	False	True
bbb_cda_d66_nsc_vwd	57	80	4	False	True
bbb_glpvda_d66_nsc_vwd	57	80	4	False	True
bbb_glpvda_d66_vwd	56	80	4	False	True
bbb_cda_glpvda_nsc	53	80	4	False	True
bbb_sp_cda_nsc_vwd	49	80	4	False	True
bbb_sp_cda_vwd	48	80	4	False	True
bbb_sp_cda_d66_nsc	47	80	4	False	True
sp_cda_nsc_vwd	45	80	4	False	True
bbb_cda_nsc_vwd	44	80	4	False	True
sp_cda_vwd	44	80	4	False	True
sp_cda_d66_nsc	43	80	4	False	True
bbb_glpvda_d66_nsc	42	80	4	False	True
bbb_glpvda_d66	41	80	4	False	True
bbb_sp_d66_nsc_vwd	38	80	4	False	True
bbb_sp_d66_vwd	37	80	4	False	True
bbb_d66_nsc_vwd	33	80	4	False	True
bbb_sp_d66_nsc	23	80	4	False	True
bbb_sp_d66	22	80	4	False	True
glpvda_nsc_vwd_sgp	43	80	5	False	True
bbb_sp_cda_glpvda_vwd	72	80	6	False	True
bbb_sp_cda_glpvda_d66	70	80	6	False	True
bbb_sp_cda_glpvda_nsc	58	80	6	False	True
bbb_sp_cda_glpvda	57	80	6	False	True
glpvda_d66_nsc_vwd_sgp	56	80	7	False	True
sp_glpvda_d66_vwd_sgp	60	80	9	False	True
sp_glpvda_nsc_ja21_vwd	56	80	9	False	True
sp_glpvda_nsc_vwd_sgp	48	80	9	False	True
sp_glpvda_vwd_sgp	47	80	9	False	True
sp_glpvda_d66_nsc_sgp	46	80	9	False	True
bbb_glpvda	28	79	0	False	True
bbb_sp	9	79	0	False	True
bbb_cda_d66_vwd	56	79	2	False	True
bbb_cda_glpvda	52	79	2	False	True
bbb_cda_vwd	43	79	2	False	True
bbb_d66_vwd	32	79	2	False	True
bbb_d66_nsc	18	79	2	False	True
bbb_cda_d66_nsc	42	79	3	False	True
bbb_sp_cda_nsc	34	79	3	False	True
bbb_cda_glpvda_d66	65	79	4	False	True
bbb_sp_cda_d66	46	79	4	False	True
bbb_glpvda_nsc_vwd_sgp	47	79	5	False	True

Bijlage 4: mogelijke coalities gesorteerd op zetelaantallen o.b.v. de peilingen van eind september

coalitie	zetels obv peiling	gem koppel%	bandbreedte	alle vier	alle drie
cda_glpvda_pw_d66_vvd	109	72	25	False	True
cda_glpvda_pw_ja21_vvd	107	71	25	False	True
cda_glpvda_pw_d66_ja21	105	70	25	False	True
sp_cda_glpvda_pw_vvd	101	73	27	False	True
cda_glpvda_pvdd_pw_vvd	100	72	25	True	True
cda_glpvda_volt_pw_vvd	100	73	25	True	True
denk_cda_glpvda_pw_vvd	100	69	27	False	True
bbb_cda_glpvda_pw_vvd	100	72	25	False	True
cu_cda_glpvda_pw_vvd	99	72	25	True	True
cda_fvd_glpvda_pw_vvd	99	70	25	False	True
cda_glpvda_pw_vvd_sgp	99	71	25	False	True
sp_cda_glpvda_pw_d66	99	73	27	False	True
cda_glpvda_volt_pw_d66	98	72	25	True	True
cda_glpvda_pvdd_pw_d66	98	72	25	True	True
denk_cda_glpvda_pw_d66	98	68	27	False	True
bbb_cda_glpvda_pw_d66	98	71	25	False	True
cu_cda_glpvda_pw_d66	97	72	25	True	True
cda_fvd_glpvda_pw_d66	97	69	25	False	True
cda_glpvda_pw_d66_sgp	97	70	25	False	True
sp_cda_glpvda_pw_ja21	97	71	27	False	True
cda_glpvda_pw_nsc_vvd	97	73	25	False	True
cda_glpvda_pvdd_pw_ja21	96	70	24	True	True
cda_glpvda_volt_pw_ja21	96	70	25	True	True
denk_cda_glpvda_pw_ja21	96	67	25	False	True
cda_pw_d66_ja21_vvd	96	70	23	False	True
bbb_cda_glpvda_pw_ja21	96	70	23	False	True
cda_glpvda_pw_bij1_vvd	96	70	26	False	True
glpvda_pw_d66_ja21_vvd	96	71	23	False	True
cda_glpvda_pw_vvd	96	71	25	False	True
cu_cda_glpvda_pw_ja21	95	70	24	True	True
cda_fvd_glpvda_pw_ja21	95	68	23	False	True
cda_glpvda_pw_ja21_sgp	95	69	23	False	True
cda_glpvda_pw_d66_nsc	95	72	25	False	True
cda_glpvda_pw_d66	94	70	25	False	True
cda_glpvda_pw_d66_bij1	94	70	26	False	True
cda_glpvda_pw_nsc_ja21	93	71	25	False	True
cda_glpvda_pw_ja21	92	68	23	False	True
cda_glpvda_pw_bij1_ja21	92	68	24	False	True
sp_cda_glpvda_volt_pw	90	72	27	True	True
sp_cda_glpvda_pvdd_pw	90	72	27	True	True
sp_denk_cda_glpvda_pw	90	69	29	False	True
sp_cda_pw_d66_vvd	90	72	25	False	True
bbb_sp_cda_glpvda_pw	90	72	27	False	True
sp_glpvda_pw_d66_vvd	90	74	25	False	True
denk_cda_glpvda_pvdd_pw	89	68	26	True	True
denk_cda_glpvda_volt_pw	89	68	27	True	True
cda_pvdd_pw_d66_vvd	89	71	23	True	True
bbb_cda_glpvda_pvdd_pw	89	71	24	True	True
cda_volt_pw_d66_vvd	89	72	25	True	True
bbb_cda_glpvda_volt_pw	89	72	25	True	True

cda_glpvda_pvdd_volt_pvw	89	72	25	True	True
cu_sp_cda_glpvda_pvw	89	72	27	True	True
glpvda_pvdd_pvw_d66_vwd	89	73	23	True	True
glpvda_volt_pvw_d66_vwd	89	73	24	True	True
bbb_denk_cda_glpvda_pvw	89	67	25	False	True
denk_cda_pvw_d66_vwd	89	68	25	False	True
denk_glpvda_pvw_d66_vwd	89	69	27	False	True
sp_cda_fvd_glpvda_pvw	89	70	27	False	True
bbb_cda_pvw_d66_vwd	89	71	23	False	True
sp_cda_glpvda_pvw_sgp	89	71	27	False	True
bbb_glpvda_pvw_d66_vwd	89	72	23	False	True
cu_denk_cda_glpvda_pvw	88	68	26	True	True
cda_fvd_glpvda_pvdd_pvw	88	69	24	True	True
cda_fvd_glpvda_volt_pvw	88	69	25	True	True
cda_glpvda_pvdd_pvw_sgp	88	70	24	True	True
bbb_cu_cda_glpvda_pvw	88	71	24	True	True
cda_glpvda_volt_pvw_sgp	88	71	25	True	True
cu_cda_pvw_d66_vwd	88	72	23	True	True
cu_cda_glpvda_pvdd_pvw	88	72	24	True	True
cu_cda_glpvda_volt_pvw	88	72	25	True	True
cu_glpvda_pvw_d66_vwd	88	73	23	True	True
denk_cda_fvd_glpvda_pvw	88	66	25	False	True
denk_cda_glpvda_pvw_sgp	88	67	25	False	True
cda_fvd_pvw_d66_vwd	88	69	23	False	True
bbb_cda_fvd_glpvda_pvw	88	69	23	False	True
cda_pvw_d66_vwd_sgp	88	70	23	False	True
fvd_glpvda_pvw_d66_vwd	88	70	23	False	True
bbb_cda_glpvda_pvw_sgp	88	70	23	False	True
sp_cda_pvw_ja21_vwd	88	71	25	False	True
glpvda_pvw_d66_vwd_sgp	88	72	24	False	True
sp_glpvda_pvw_ja21_vwd	88	72	24	False	True
cu_cda_fvd_glpvda_pvw	87	69	24	True	True
cda_pvdd_pvw_ja21_vwd	87	70	23	True	True
glpvda_pvdd_pvw_ja21_vwd	87	71	22	True	True
cu_cda_glpvda_pvw_sgp	87	71	24	True	True
cda_volt_pvw_ja21_vwd	87	71	24	True	True
glpvda_volt_pvw_ja21_vwd	87	72	24	True	True
denk_cda_pvw_ja21_vwd	87	67	25	False	True
cda_fvd_glpvda_pvw_sgp	87	68	23	False	True
denk_glpvda_pvw_ja21_vwd	87	68	27	False	True
bbb_cda_pvw_ja21_vwd	87	71	23	False	True
bbb_glpvda_pvw_ja21_vwd	87	72	23	False	True
sp_cda_glpvda_pvw_nsc	87	73	27	False	True
cda_glpvda_d66_ja21_vwd	87	78	10	False	True
cu_cda_pvw_ja21_vwd	86	71	23	True	True
cu_glpvda_pvw_ja21_vwd	86	72	23	True	True
cda_glpvda_volt_pvw_nsc	86	72	25	True	True
cda_glpvda_pvdd_pvw_nsc	86	72	25	True	True
denk_cda_glpvda_pvw_nsc	86	68	27	False	True
cda_fvd_pvw_ja21_vwd	86	69	23	False	True

Bijlage 5: de top 100 van gezamenlijke woorden van de verschillende partijcombinaties

5.a.1 Gezamenlijke woorden combinatie CDA, GLPVDA, D66 en VVD (top 100)

Meer, worden, mensen, kunnen, maken, nederland, willen, moet, daarom, moeten, zorg, hebben, maar, bouwen, ruimte, land, zoals, overheid, gaan, zodat, investeren, zorgen, krijgen, keuzes, nieuwe, nodig, leven, veel, iedereen, wil, werken, samenleving, zetten, samen, onderwijs, vertrouwen, europese, doen, werk, mogelijk, maakt, veiligheid, alleen, goed, minder, blijven, eigen, alle, komen, zich, andere, toekomst, europa, komt, bedrijven, geven, goede, tussen, terug, economie, regels, recht, grote, heeft, kinderen, vooruitgang, houden, verkiezingsprogramma, sociale, versterken, natuur, staan, weer, gaat, staat, bijvoorbeeld, ondernemers, kiezen, samenwerking, vaak, vrijheid, steeds, democratie, gemeenten, basis, stimuleren, nemen, landen, zonder, beter, jongeren, voorkomen, waarin, sterke, één, laten, via, jaar, nederlandse, beschermen

5.a.2 relevante woorden uit de partijprogramma's die niet gezamenlijk zijn bij CDA, GLPVDA, D66 en VVD (top 100)

CDA: cda, fatsoenlijk, concept-verkiezingsprogramma, inhoudsopgave, burgers, duurzame, regelgeving, regelingen, stevige, vereenvoudigen, woningbouw, verenigingen, gezond, bevorderen, uitvoering, jeugdzorg, rondom, orde, behouden, grotere, stelsel, maatschappelijk, partners, senioren, ouderen, gemaakt, effectieve, transitie, brede, wetten, criminaliteit, energietransitie, aow, juiste, stikstof, solidariteit, bestrijden, volgen, administratieve, denken, programma's, initiatieven, ontwikkelingen, gezamenlijk, duidelijke, verdienvermogen, overheidsfinanciën, regeling, fiscale, lasten, gemeenschappen, twee, vrijwilligers, kracht, overheden, mens, medische, bijdrage, specifieke, toekomstbestendig, start, structurele, stabiliteit, burgerschap, benutten, russische, dienst, productie, social, standaard, technologieën, voorstellen, werkgever, mensenrechten, financieel, fatsoenlijke, mantelzorgers, verlies, baan, militaire, erkenning, lijn, nieuwkomers, weerbaar, landbouw, introduceren, bedrijfsleven, verschillen, impact, aantrekkelijk, hervormen, zoeken, tegelijk, opleidingen, menselijke, complexe, langjarig, gezin, maatwerk, grootschalige

GLPVDA: groenlinks-pvda, hoofdstuk, duurzame, winst, zie, boven, burgers, woning, geweld, woningbouw, armoede, solidariteit, strijden, orde, brede, euro, huurders, vaste, start, lonen, uitbuiting, ouderen, einde, energierekening, stilstand, vervuilers, werkenden, belasting, landbouw, beschermt, bestrijden, mensenrechten, opvang, commerciële, stevige, tegengaan, behouden, maatschappelijk, bijdrage, gezond, fossiele, vakbonden, ongeacht, loon, groep, waarmee, arbeidsmigratie, huizen, voortaan, ontwikkelingssamenwerking, handen, verbieden, partners, vrij, meerderheid, genoeg, twee, uitgaven, baan, leerlingen, hen, capaciteit, klimaatverandering, bevorderen, beroep, omroep, leefbaarheid, landschap, liggen, winsten, speciale, hebt, klas, vangnet, hierbij, vervuiling, initiatieven, kunst, verdienmodel, prijs, mens, leraar, gebeurt, banen, medicijnen, zaken, sturen, schiphol, vallen, volledig, volkshuisvesting, laag, eerder, draaien, hoeven, bovendien, allemaal, minimumloon, onmisbaar, ambitieus

D66: d66, concept-verkiezingsprogramma, huizen, kiest, landbouw, lees, vrij, duidelijke, genoeg, duurzame, doelen, standpunten, wetenschap, past, verschillen, techbedrijven, oudere, wél, beginnen, talent, gezond, opvang, verschil, herstel, behandeling, duurzaam, oorlog, allemaal, doorbreken, arbeidsmigratie, milieu, geweld, mentale, uitvoeringsprogramma, buurten, bepalen, écht, bestaanszekerheid, voelen, lucht, beschermt, snellere, denk, biodiversiteit, kracht, journalisten, niemand, pagina, grenzen, vindt, jouw, waarmaken, klachten, budget, belastingen, ruimtelijke, nooit, balans, hoofdstuk, euro, patiënt, hen, professionals, gebouwen, groepen, angst, brede, begin, investeert, juiste, maat, generatie, minstens, leeft, koste, later, einde, energietransitie, reizen, wachtlijsten, groep, onderwijsinstellingen, hebt, mensenrechten,

jeugdzorg, zo'n, data, begeleiding, organiseren, unie, beroep, productie, mobiliteit, caribisch, moeilijk, regeldruk, duidelijkheid, prijzen, duidelijk, doet

VVD: vvd, schrappen, effectieve, regelgeving, lonen, kiest, missie, vrij, trots, dus, werkenden, liberale, behouden, leerlingen, huizen, ambtenaren, gemaakt, huurwoningen, zaken, bijdrage, lasten, onnodige, buitenland, handen, orde, hierbij, nooit, baan, geweld, vitale, wetten, keuze, intelligentie, levert, hen, kunstmatige, belastingen, straffen, juiste, investering, onafhankelijk, praktijk, criminelen, moment, flink, streng, ouderen, regeldruk, behandeling, nederlands, strenger, asielbeleid, stijgen, groeiende, straf, strafbaar, liggen, start, moderne, regelingen, regeling, opvang, illegale, trekken, betaalbaarheid, afhankelijkheid, bureaucratie, terroristische, koophuis, noodzakelijk, voorbeeld, effectief, ministerie, focus, navo, veiliger, waarmee, openbare, geopolitieke, koppen, fraude, religieuze, ondernemerschap, gewoon, werkende, hervorming, criminaliteit, vaste, grens, ooit, grootschalige, poetin, dreigingen, overlastgevende, duidelijkheid, hervormen, bovendien, kernenergie, anderen, bedrijf

5.b.1 Gezamenlijke woorden combinatie VOLT, CDA, GLPVDA, D66 en VVD (top 100)

Meer, worden, mensen, kunnen, maken, nederland, willen, moet, daarom, moeten, zorg, hebben, maar, bouwen, ruimte, zoals, land, overheid, gaan, zodat, zorgen, investeren, krijgen, keuzes, nieuwe, nodig, leven, veel, wil, iedereen, werken, samenleving, zetten, samen, onderwijs, europese, vertrouwen, doen, werk, mogelijk, maakt, alleen, veiligheid, goed, minder, blijven, alle, eigen, zich, komen, andere, toekomst, komt, europa, bedrijven, goede, geven, tussen, economie, terug, recht, regels, grote, heeft, kinderen, verkiezingsprogramma, versterken, sociale, natuur, staan, houden, weer, gaat, staat, bijvoorbeeld, ondernemers, kiezen, samenwerking, democratie, steeds, vaak, vrijheid, gemeenten, stimuleren, basis, beter, landen, jongeren, nemen, zonder, waarin, voorkomen, sterke, één, nederlandse, via, jaar, beschermen, laten, binnen

5.b.2 Relevante woorden uit de partijprogramma van VOLT die niet gezamenlijk zijn bij VOLT, CDA, GLPVDA, D66 en VVD

Volt, duurzame, pleit, landbouw, hierbij, duidelijke, lidstaten, unie, structureel, pleiten, kunst, ideeën, duurzaam, voorbeeld, regelgeving, begeleiding, burgers, mensenrechten, belasting, euro, parlement, onderzoeken, structurele, gemaakt, stem, dieren, transparantie, hen, volledig, geweld, nieuws, rijksoverheid, middel, grenzen, minister, moment, ministerie, investeert, bevorderen, dus, financieel, mens, uitbreiding, garanderen, prijs, stimuleert, niveau, benutten, technologieën, vaste, bes-eilanden, onafhankelijk, gezamenlijk, makers, grens, zaken, afhankelijkheid, impact, hierdoor, brede, basisinkomen, grotere, grensregio's, start-ups, gezond, toekomstbestendig, opvang, publiek, overheden, verplichten, grensoverstijgende, budget, diensten, ruimtelijke, trainen, mentale, genoeg, vaardigheden, uitstoot, lucht, sancties, strategie, klimaatverandering, vindt, doe, groepen, racisme, maatschappij, grondwet, waterstof, raad, denk, breed, eenvoudiger, waarmee, democratisch, transparant, militaire, wetten, uitgebreid

5.b.3 Woorden die wel in de 'kerncoalitie' met VOLT zitten en niet in de kerncoalitie zonder VOLT (top 100)

Deze lijst is leeg: de overlap in woorden in de kerncoalitie met VOLT is hetzelfde als in de kerncoalitie zonder VOLT

5.c.1 Gezamenlijke woorden combinatie PVV, PVDD, GLPVDA, SP en VVD (top 100)

Worden, meer, land, nederland, mensen, maar, kunnen, moeten, moet, vrijheid, gaan, hebben, wil, daarom, maken, alle, weer, veel, krijgen, komt, andere, heeft, zorg, willen, eigen, zoals, alleen, komen, onderwijs, nieuwe, jaar, nederlandse, dieren, terug, zorgen, zich, iedereen, overheid, doen, zodat, stoppen, geld, landen, ruimte, steeds, bouwen, werk, sociale, zonder,

verbod, bedrijven, natuur, goed, één, werken, kinderen, staat, woningen, staan, regels, veilig, boeren, gaat, zetten, goede, mogelijk, én, grote, Europese, altijd, betaalbare, per, voldoende, direct, energie, blijven, extra, daarnaast, betalen, leven, nodig, samen, houden, volledig, groot, ervoor, mogen, publieke, mee, minder, hier, economie, dus, vaak, maakt, plaats, blijft, klimaat, samenleving, geven

5.c.2 relevante woorden uit de partijprogramma's die niet gezamenlijk zijn bij PVV, PVDD, GLPVDA, SP en VVD (top 100)

PVV: pvv, partij, verkiezingsprogramma, Nederlanders, asielzoekers, schrappen, statushouders, afschaffen, azc's, helemaal, miljard, trots, klaar, immigratie, bijna, vreemdelingen, miljarden, Brussel, rijden, niet-westerse, woningbouw, artikel, vissers, gas, onmiddellijk, islam, asiel, keihard, Nederlands, straffen, ondertussen, auto, geslacht, verplichte, wél, misdrijf, overlast, nationaliteit, ontwikkelingshulp, sinds, sharia, trainen, besteed, islamitische, grenzen, dubbele, en/of, energierekening, windturbines, week, geschiedenis, gesloten, baas, stikstof, spreidingswet, tuinders, middenhuurwoningen, geworden, gestraft, dak, Turkije, miljoen, mannen, weigeren, opt-out, België, méér, zaken, betreft, minderjarige, npo, azc, hoofd, islamitisch, btw, Arabische, totale, illegalen, totaal, niets, tandarts, mannelijke, Syriërs, allochtonen, asielstop, hart, herkomst, koopkracht, mens, levenslange, Duitsland, dure, gezinshereniging, natura, burgemeesters, eruit, mét, leger, klas, huren

PVDD: partij, recht, investeren, water, duurzame, veehouderij, gezond, landbouw, waarin, dier, mens, manier, wanneer, aandacht, maatregelen, binnen, basis, internationaal, maatschappelijke, gebruiken, huidige, stimuleren, eten, industrie, beschermd, groen, internationale, leerlingen, toegang, leefomgeving, fossiele, productie, toegankelijk, belangen, zolang, zien, sectoren, milieu, zelf, vee-industrie, biologische, organisaties, natuurgebieden, structureel, einde, uitstoot, plantaardige, onafhankelijke, ondersteuning, openbaar, afhankelijk, versterken, vormen, betaalbaar, afgeschaft, omwonenden, beschikbaar, kwetsbare, vrij, biodiversiteit, levende, vooral, duurzaam, rol, betere, vorm, buiten, landbouwgif, ingezet, daarbij, circulaire, bieden, ecologische, mensenrechten, leidt, vissen, gehouden, rechtvaardige, grondstoffen, belangrijk, preventie, eerlijk, dierenwelzijn, samenwerking, aarde, schadelijke, stopt, natuurlijk, import, gestimuleerd, huisdieren, openbare, handel, klimaatverandering, vanuit, defensie, invloed, kunst, slachthuizen, omgeving

GLPVDA: groenlinks-pvda, verkiezingsprogramma, investeren, recht, versterken, hoofdstuk, duurzame, eerlijke, samenwerking, winst, pakken, binnen, basis, zie, gelijke, online, werkgevers, vooruit, sterke, aandacht, investeringen, voorzieningen, wanneer, toegang, financiering, stimuleren, armoede, werknemers, internationale, solidariteit, woningbouw, waarin, strijden, schone, eerlijk, media, betaalbaar, bieden, arbeidsmigranten, termijn, betere, lange, openbaar, industrie, verbeteren, buiten, verduurzaming, ontwikkeling, zien, daarbij, plek, zekerheid, middelen, programma, brede, werkt, kleine, start, begint, grondstoffen, vertrouwen, kansen, vaste, huurders, euro, zelf, energierekening, uitbuiting, weg, meest, toegankelijk, breiden, huidige, lonen, defensie, vergroten, ondersteunen, stilstand, einde, kennis, mensenrechten, vervuilers, afhankelijk, brengen, maatschappelijke, werkenden, sectoren, bestrijden, slachtoffers, regie, beschikbaar, landbouw, belasting, beschermt, onafhankelijke, leren, commerciële, kwetsbare, stevige, internationaal

SP: investeren, recht, pakken, openbaar, eerlijke, procent, winst, betaalbaar, programma, voorzieningen, euro, partij, basis, huis, kamerverkiezingen, werknemers, oktober, concept, socialistische, sterke, eerlijk, armoede, toegankelijk, versterken, werkende, kennis, gratis, einde, belasting, zelf, kleine, mens, klasse, bieden, vrij, gezond, internationale, macht, richten, zien, miljoen, leren, betere, niemand, werkt, binnen, brengen, ondersteuning, lonen, vertrouwen,

duurzame, leiden, ongelijkheid, verdienmodel, waarin, samenwerking, bovendien, onafhankelijk, afhankelijk, wanneer, huurders, sport, investeringen, organiseren, schone, plek, vluchten, loon, markt, bestrijden, misstanden, allemaal, schoon, zaken, gewone, stop, belangrijk, arbeidsmigranten, commerciële, duurzaam, termijn, media, alternatieven, bereikbaar, vluchtelingen, gelijke, landbouw, kwaliteit, kunt, miljardairs, stimuleren, internationaal, aandacht, wapens, bureaucratie, zekerheid, ondersteunen, beschikbaar, bijdragen, publiek

VVD: vvd, ondernemers, investeren, schrappen, waarden, stimuleren, huis, zelf, sterke, versterken, samenwerking, manier, pakken, defensie, investeringen, maatregelen, organisaties, binnen, vanuit, zien, nederlanders, online, belangrijk, basis, kijken, effectieve, werkt, rol, regelgeving, verantwoordelijkheid, innovatie, bieden, lonen, verbeteren, kiest, passen, missie, recht, plek, vrij, krijgsmacht, waarin, trots, bijdragen, weg, eerlijk, daarbij, groeien, termijn, asielzoekers, criminele, werkenden, makkelijker, procedures, liberale, toezicht, wanneer, industrie, kleine, internationale, betaalbaar, breiden, leveren, sectoren, leerlingen, toegang, aandacht, vertrouwen, huizen, ambtenaren, huidige, rekening, vragen, gebied, sterker, meest, china, zekerheid, buitenland, lasten, zaken, kwaliteit, arbeidsmarkt, strategische, statushouders, brengen, wetten, vluchtelingen, middelen, vitale, betere, vormen, schone, ondersteunen, baan, geeft, afhankelijk, intelligentie, uitkering, vraagt

Bijlage 6: bloemlezing van passages met specifieke woorden in de overlap van de partijprogramma's van CDA, GLPVDA, D66 en VVD

6.a 'Zorg' bij CDA, GLPVDA, D66 en VVD

CDA: 'Solidariteit blijft de basis van ons zorgstelsel. Zorg moet dichtbij zijn. Hervormingen zijn daarvoor nodig: eenvoudige zorg in de regio, complexe zorg geconcentreerd voor de beste kwaliteit. Om de zorg betaalbaar te houden is het eerlijke verhaal dat mensen meer zelf bijdragen, maar wie hoge zorgkosten heeft komen we tegemoet. We draaien de verlaging van het eigen risico terug, want die maakt de premie alleen maar duurder. Zorgfraude pakken we veel strenger aan.' 'We schaffen de kostendelersnorm in de Participatiewet af, zodat volwassenen zonder boete een huis kunnen delen. Mantelzorgwoningen mogen vergunningsvrij op eigen erf worden gebouwd. Mantelzorgers krijgen meer respijtzorg, zoals logeeropvang, zodat zij de zorg voor hun geliefden kunnen volhouden.' 'Gemeenten worden gehouden aan hun plicht om zorg te dragen voor de inburgering van nieuwkomers, er worden duidelijke resultaatafspraken gemaakt. Gemeenten moeten transparant rapporteren over de voortgang.' 'We behouden de Maatschappelijke Diensttijd (MDT) voor jongeren tussen 12 en 30 jaar die niet deelnemen aan de militaire opkomstplicht¹. Zij zetten zich een deel van hun tijd in voor de samenleving of de zorg.' 'Veel zorgvragen zijn sociale vragen of terug te leiden naar een ongezond leven of schulden. Ouderen worden gelukkig steeds ouder en doen steeds meer een beroep op zorg en ondersteuning. Een op de zeven jongeren ontvangt op dit moment jeugdzorg. Personeelstekorten in de sector nemen toe. Inmiddels besteden we gemiddeld 7.000 euro per jaar per volwassene aan zorg, en die kosten stijgen harder dan ons inkomen. Dat is niet houdbaar.' 'Het CDA wil daarom koers zetten naar liefdevolle, menswaardige zorg die wél toekomstbestendig is. Waarin zorgverleners de ruimte krijgen om met aandacht en vertrouwen hun werk te doen. Slimme technologie helpt, maar vervangt geen menselijk contact. We moeten de stijgende zorgkosten samen betalen en bereid zijn onze zorg waar nodig ingrijpend te veranderen. Dat vraagt iets van ons allemaal. Van zorg naar gezondheid en van controle naar vertrouwen. Zo werken we aan een fatsoenlijke zorgzame samenleving met professionele zorg, begeleiding en ondersteuning voor wie dat nodig heeft, op het juiste moment, op de juiste plek.' 'Door meer samen te werken hoeft niet iedereen alle zorg aan te bieden. Hoog complexe zorg concentreren we meer en laag complexe zorg bieden we breder aan. De hele mens moet weer centraal komen te staan. We moeten af van het denken in gebouwen en de zorg organiseren om de mensen heen, op de plek waar dat nodig is.'

GLPVDA: 'We betalen de hogere defensieuitgaven niet met bezuinigen op zorg, onderwijs, sociale zekerheid en pensioenen. De hogere defensieuitgaven betalen we door een eerlijke bijdrage te vragen van de rijkste Nederlanders.' 'We verkleinen gezondheidsverschillen door te investeren in schone lucht, gezonde voeding op school, goede huisvesting en toegankelijke zorg in elke wijk.' 'Soms is arbeidsmigratie nodig om een personeelsvraag in belangrijke sectoren op te vullen, zoals de bouw, zorg en de energietransitie.' 'Als je zelf of een naaste ziek wordt, besef je pas hoe belangrijk een goede gezondheid is. Gelukkig is de Nederlandse zorg van topkwaliteit. Maar die staat onder druk. Wachtlijsten worden langer, personeelstekorten zijn nijpend en door vergrijzing neemt die druk alleen maar toe. Bovendien liggen commerciële kapers op de kust die misbruik maken van ons zorgsysteem. Voor hen staat niet het leveren van goede zorg op de eerste plaats, maar het maken van zoveel mogelijk winst. Om onze zorg van topkwaliteit te houden, moeten we nu ingrijpen. We moeten de jeugdzorg hervormen om onze kinderen recht te doen. Om ieders gezondheid te verbeteren, zetten we in op preventie, vroegsignalering en samenwerking. En we zorgen voor voldoende personeel om de werkdruk behapbaar te maken. We werken toe naar een stelsel waarin we zorg breder bezien en meer leunen op samenwerking en solidariteit. Dat is een sterke publieke zorg, waarin iedereen toegang heeft tot goede zorg, betaalbaar en dichtbij.' 'Een van de belangrijkste pijlers van ons zorgsysteem is solidariteit. Door rechtse keuzes is dit onder druk komen te staan en is de zorg voor de meest kwetsbaren de afgelopen jaren steeds ontoegankelijker geworden. Wij verbeteren de toegankelijkheid voor chronisch zieken,

onverzekerden en mensen met een kleine beurs, zodat iedereen volop mee kan doen.’ ‘Voor goede zorg hebben als samenleving veel over. We gaan de zorg op een andere manier financieren. Dat betekent dat de rijkste Nederlanders meer gaan betalen, de middenklasse minder. Mensen gaan minder premies betalen en we financieren een groter deel collectief.’

D66: ‘De ontwikkeling van AI in bijvoorbeeld de zorg, het onderwijs en overheidsdiensten is gevoelig. Daarom laten we dat niet over aan buitenlandse bedrijven die alleen uit zijn op winst en schaal.’ ‘Het zorgstelsel piept en kraakt, en het tekort aan professionals in de zorg wordt steeds groter. Ondertussen worden meer mensen ouder en leven steeds meer mensen met een chronische aandoening. De jeugdzorg kan de groeiende vraag al niet meer bijbenen. Ongezonde voeding ligt overal in de schappen, beweging schiet er vaak bij in en steeds meer mensen kampen met psychische klachten. Daarom kiest D66 voor een doorbraak. We zetten in op de gezondste generatie ooit. Een gezonde samenleving begint met voorkomen dat mensen ziek worden. Daarom investeren we flink in preventie. We kiezen voor zorg die echt werkt en het leven beter maakt, niet op het tellen van behandelingen. Zorgprofessionals krijgen ons vertrouwen, minder regels en een goed salaris. We maken het werk in de huisartsenpraktijk, ouderenzorg en wijkverpleging aantrekkelijker. Zo blijft goede zorg dichtbij en voor iedereen beschikbaar. D66 maakt ruimte voor zorg die past bij wat mensen nodig hebben: toegankelijk, persoonlijk en klaar voor de toekomst. Zorg die begrijpt dat niet alles wat kan, ook moet. Want soms is kwaliteit van leven belangrijker. Zorg moet niet gaan om het toevoegen van dagen aan het leven, maar om het toevoegen van leven aan de dagen. Zorg die professionals de ruimte geeft om te doen waar zij het best in zijn. En die iedereen geeft wat nodig is om gezond te leven en waardig oud te worden.’ ‘We introduceren een vergoeding voor verpleegkundigen in opleiding, zowel voor het hoger beroepsonderwijs (hbo) als het middelbaar beroepsonderwijs (mbo). We behouden het stagefonds: dat biedt een tegemoetkoming voor de begeleiding van stages in de zorg. We maken gebruik van technologie en digitalisering om werkdruk te verminderen. Zo houden zorgverleners meer tijd over voor zorg voor patiënten. [...] We maken het makkelijker voor statushouders met een zorgachtergrond om aan de slag te gaan. Dit bevordert hun integratie en helpt om vacatures in de zorg te vullen.’

VVD: ‘Meer bij defensie en veiligheid, minder naar sociale zekerheid en zorg: De VVD kiest voor investeren in onze veiligheid, van je eigen straat tot op mondiaal niveau. We maken geld vrij om de economie flink te laten groeien, zodat we ook in de toekomst een welvarend land zijn. Dat betekent wel dat we keuzes zullen moeten maken in de zorg en de sociale zekerheid, zoals een kleiner basispakket, meer eigen bijdragen, een efficiënter zorgstelsel en een veel meer activerende sociale zekerheid. Dit zijn keuzes die we sowieso zullen moeten nemen, vanwege de vergrijzing.’ ‘Voorkomen van ziekten: We richten ons op het voorkomen van zorg, leefstijl bewustzijn, eigen regie en welbevinden in plaats van de aan- of afwezigheid van fysieke of mentale ziekten. Door in te zetten op positieve gezondheid, verminderen we de ziektelast. Dit is geen taak van de overheid alleen, maar een gezamenlijke verantwoordelijkheid van de Nederlandse samenleving.’ ‘Digitalisering, robotisering en kunstmatige intelligentie zullen de komende decennia welzijn en gezondheid op veel vlakken verbeteren en de administratieve bureaucratie verminderen, arbeidsuren besparen en de kwaliteit van de zorg verbeteren. Deze innovatie moet gestimuleerd en gefinancierd worden, de overheid moet te veel regulering vooraf voorkomen.’ ‘Kiezen voor goede zorg: Patiënten hebben recht op beschikbare informatie over kwaliteit van zorg en de lengte van wachtlijsten. [...] Op basis van deze gebundelde informatie kunnen patiënten onderbouwd kiezen tussen regionale zorg dichtbij of gespecialiseerde zorg verder weg.’ ‘Eenvoudige ziekenhuisrepen moeten zoveel mogelijk dichtbij huis plaatsvinden. Als een behandeling in een streekziekenhuis kan, vindt de behandeling bij voorkeur daar plaats. Complexe zorg, zoals oncologie, cardiochirurgie en ernstige zenuw- en spierziekten worden geconcentreerd op aantal centrale plekken, zodat artsen meer kunnen specialiseren en de kwaliteit constant beter wordt.’

6.b 'Bouwen' bij CDA, GLPVDA, D66 en VVD

CDA: 'Wij kiezen voor de woningzoekende in onze voorstellen om jaarlijks 100.000 woningen te bouwen. Het principe van 'straatje erbij' breiden we uit tot een 'wijkje erbij' zodat jongeren in hun dorp of stad kunnen blijven wonen. We maken het moeilijker om woningbouw met juridische procedures te vertragen. De gang naar de Raad van State beperken we. De hypotheekrenteaftrek bouwen we stap voor stap af, terwijl we tegelijk de inkomstenbelasting evenveel verlagen. Zo maken we woningen meer betaalbaar op de langere termijn.' 'We bouwen meer sociale woonvormen, waar relaties de basis vormen. Daardoor kunnen (oudere) burgers beter en langer samenleven in de wijk.' 'Meer regie om meer te bouwen' 'We schrappen bovenwettelijke eisen vanuit gemeentes, willen duidelijkere standaardisatie, en modernisering van bouwregels en meer fabrieksmatig bouwen.' 'We stoppen met de huidige Wet kwaliteitsborging voor het bouwen (Wkb). Deze wet zorgt voor disproportionele kosten bij kleinere bouwprojecten, vertraagt de bouw en leidt tot bureaucratie en onduidelijkheid.' 'We zetten fors in op het bouwen van nieuwe huurwoningen in het middensegment. Dit is nodig zodat groepen als leraren, verpleegkundigen en politieagenten toegang krijgt tot een passende woning. Woningcorporaties spelen hierin een belangrijke rol. We zorgen dat zij hiervoor – net als bij sociale huur - geborgde financiering via het Waarborgfonds Sociale Woningbouw krijgen.' 'Gemeenten en provincies bouwen mee aan leefbare steden en dorpen' 'We bouwen met oog voor de leefbaarheid van groeiende steden: voldoende ruimte voor groen, klimaat-adaptief bouwen, ontmoeting en nabijheid van voorzieningen borgen in de omgevingsvisies. Dit wordt een kader binnen het verstrekken van de Woningbouwimpuls.'

GLPVDA: 'We gaan meer huizen bouwen, want het begint met een plek voor jezelf. Wij kiezen voor betaalbare woningen voor iedereen, we stoppen de grondspeculanten en beschermen huurders tegen woekerprijzen.' 'Met GroenLinks-PvdA wordt volkshuisvesting een topprioriteit. Met het grootste investeringsprogramma in decennia gaan we ruim 100.000 woningen per jaar bouwen. Het is de afgelopen jaren te vaak bij woorden gebleven, omdat de politiek niet durfde te doen wat nodig is. Daarom komen we met de grootste vernieuwing van het woonbeleid sinds de jaren negentig, toen de overheid uit de volkshuisvesting stapte. Wij maken de markt nu juist minder dominant. Bouwen wordt niet alleen in woord maar ook in daad een publieke taak. We bouwen woningen voor iedereen in Nederland, niet enkel zij die het nu al kunnen betalen. We brengen de regie op grond weer in publieke handen, zodat we samen bepalen hoe ons landschap eruit ziet in plaats van speculanten die uit zijn op winst. We komen met een Wet versnelling woningbouw om te zorgen dat we sneller kunnen bouwen. Woningbouwcorporaties Nieuwe Stijl gaan woningen realiseren waar je trots op kunt zijn.' 'De Woningbouwcorporaties Nieuwe Stijl gaan bouwen voor de sociale meerderheid. De inkomensgrenzen gaan omhoog, zodat twee derde van Nederland tot de doelgroep behoort. Zo krijgen starters en de middenklasse toegang tot betaalbare woningen. Het Rijk gaat gunstige financiering verstrekken zodat er voldoende wordt gebouwd en de Woningcorporaties Nieuwe Stijl hoeven geen belasting meer te betalen voor het uitvoeren van deze publieke taak.' 'Als we 100.000 nieuwe woningen willen bouwen, is ruimte nodig. Dat betekent dat andere belangen zullen moeten inschikken, zoals de veehouderij en de luchtvaart. We gaan landbouwgrond bestemmen voor woningbouw en doen hetzelfde met verloederde bedrijventerreinen, leegstaande binnenstedelijke locaties en grond van ontwikkelaars die jarenlang niet ontwikkelen.'

D66: 'Er zijn veel huizen nodig. Daarom kiezen we voor grote oplossingen. We bouwen tien nieuwe steden met uitstekende verbindingen met het openbaar vervoer. We zetten vol in op woningen voor oudere mensen, zodat zij makkelijker kunnen verhuizen en er woningen vrijkomen voor anderen.' 'We bouwen deze nieuwe steden gemengd. Er komen goedkope koopwoningen, middenhuur woningen, sociale huurwoningen, woningen voor ouderen en voor jongeren.' 'Deze steden staan er niet morgen. Daarom moeten we nu al beginnen met beter gebruik van wat er al

is. Door lege gebouwen om te bouwen, extra verdiepingen toe te voegen en oude gebouwen te herontwikkelen. We onderzoeken waar we meer huizen in bestaande wijken kunnen toevoegen.’ ‘Voor doorstroming is regie nodig. Het vraagt om heel goede samenwerking tussen banken, huiseigenaren, gemeenten, woningcorporaties en zorgorganisaties. De eerste stap is meer huizen bouwen voor oudere mensen, zodat wie dat wil, kan verhuizen naar een passende plek.’ ‘Voor jongeren en studenten bouwen we vooral huizen met gemeenschappelijke ruimtes.’ ‘We bouwen het belastingvoordeel van woningbezit af en gaan beleggers meer belasten. Huurders krijgen meer bescherming en zeggenschap over verduurzaming.’ ‘We willen dat meer mensen een goede, betaalbare woning kunnen vinden. Daarom investeren we grootschalig in de sociale huur, de middenhuur en betaalbare koop. Voor de bouw van sociale huur en middenhuur gaat de btw omlaag, zodat het aantrekkelijker wordt om betaalbare huizen te bouwen.’

VVD: ‘Bouwen, bouwen, bouwen: de manier om het woningtekort op te lossen is door meer te bouwen. Niet alleen een straatje erbij, maar hele nieuwe wijken. We gaan flink wat bouwregels schrappen, zodat die huizen ook snel gebouwd worden. We bouwen dertig nieuwe grootschalige woonwijken met sturing vanuit Den Haag en maken het voor gemeenten makkelijker om veel meer huizen te laten bouwen.’ ‘Ons land is gebouwd op de belofte dat hard werken een mooie toekomst oplevert: een eigen huis, een auto voor de deur, een mooi pensioen en wat achterlaten voor de kinderen. Dat je door hard te werken kunt groeien en iets kunt op bouwen in het leven, dat is gewoon eerlijk. [...] hard werken levert niet alleen te weinig op. Ook het vooruitzicht op een eigen huis is voor velen verdwenen. Vroeger kon je met een diploma op zak en een vaste baan een huis kopen. Vandaag is dat voor steeds meer mensen onhaalbaar. [...] Tegelijkertijd verdwijnt het aanbod aan huurwoningen, omdat de overheid de woningmarkt heeft dichtgeregeld. En terwijl de politiek blijft praten, worden er te weinig huizen gebouwd en neemt het aanbod aan huurwoningen af. Terwijl een eigen huis de weg is naar een vrij bestaan. Een plek die van jou is. Waar je aan dromen kunt bouwen en waar je vrij kunt zijn. Het eigen koophuis is bovendien een investering in jezelf; je bouwt er vermogen mee op.’ ‘We gaan weer koopwoningen bouwen, zodat die eigen plek onder de zon voor iedereen te bereiken is. Regels, procedures en bezwaren zullen linksom of rechtsom moeten wijken. We gaan splitsen, optoppen, transformeren en vooral: bouwen, bouwen, bouwen. [...] Wij zien het niet alleen als onze taak, maar als onze plicht om ervoor te zorgen dat iedereen een thuis kan bemachtigen. Niet alleen de lucky ones, maar ook starters, singles, studenten, gezinnen en middeninkomens.’

6.c ‘Overheid’ bij CDA, GLPVD, D66 en VVD

CDA: ‘Het CDA staat voor een overheid met visie, die stevig is verankerd in de samenleving, ruimte geeft aan vakmanschap en lokale initiatieven steunt. Die mensen vertrouwt, inwoners serieus neemt omdat zij begrijpen dat er dilemma’s zijn en niet alles tegelijkertijd kan. Gemeenten, provincies en waterschappen zijn niet alleen uitvoerders van Haagse plannen, maar ook zelfstandige overheden met hun eigen legitimiteit. Zij staan dicht bij mensen en kennen de lokale opgaven. Een goed functionerende overheid werkt als iedereen zijn rol kent en neemt. Die redelijkheid en rechtszekerheid vooropzet en verantwoordelijkheid neemt voor haar eigen handelen, ook als dat lastig is. Dat betekent ook de maakbaarheidsgedachte loslaten: de overheid kan niet alle problemen oplossen. Op deze manier voorkomen we teleurstelling en werken we aan een betrouwbare overheid ten dienste van de samenleving.’ ‘In onze democratische rechtsstaat telt je stem en kun je een beroep doen op het recht. Wetten perken de macht van de overheid in en geven burgers rechten en plichten. Onze onafhankelijke rechtsspraak waakt ervoor dat de staat handelt volgens de wet en niet willekeurig besluiten neemt.’ ‘Tegenover een georganiseerde criminaliteit moet een georganiseerde overheid staan.’ ‘We willen een breed offensief om administratieve lasten in de zorg aan te pakken en zorgverleners hun werkplezier terug te geven. Het doel is om de tijd die zorgverleners aan administratie besteden, te halveren. Daartoe zullen zowel de overheid, brancheorganisaties, verzekeraars en zorginstellingen zelf moedig moeten

schrappen.’ ‘Dat vraagt om goede ruimtelijke ordening. De overheid moet de regie terugpakken om keuzes te maken in schaarste. Door een visie te ontwikkelen, samen met provincies, regio’s en gemeenten, met bedrijven en maatschappelijk middenveld. Waar pijnlijke keuzes samengaan met perspectief.’ ‘De overheid heeft een voorbeeldfunctie als aanbesteder en investeerder. In het overheidsaanbestedingbeleid wordt rekening gehouden met de duurzaamheid, circulariteit en klimaatafdruk van producten.’ ‘In de wet- en regelgeving stappen we over naar langjarige, voorspelbare doelsturing in plaats van middelsturing. De overheid stelt alleen heldere en meetbare normen en investeert in handhaving daarvan.’ ‘Daartoe zetten we rigoureuus het mes in de regelgeving: minder regels, betere regelgeving en efficiëntere verantwoording. Zo versnellen we besluitvorming. Waar minder regels zijn en waar meer vertrouwen is, kan de overheid krimpen.’

GLPvDA: ‘De overheid wordt medeaandeelhouder van defensiebedrijven, zodat de winsten terugvloeien naar de samenleving.’ ‘De overheid moet weer naast mensen gaan staan – met vertrouwen, in plaats van controle, en publieke voorzieningen in eigen hand houden.’ ‘Een goed geïsoleerde woning is goed voor het klimaat én voor de portemonnee. De overheid gaat flink investeren in een grootschalig isolatie-offensief.’ ‘Vrijgekomen stikstofruimte komt in een stikstofbank waar de overheid eerste recht van koop heeft voor projecten met een maatschappelijk belang zoals woningbouw, de energietransitie, defensie en infrastructuur.’ ‘De overheid is te vaak afhankelijk van dure consultants bij het uitvoeren van kerntaken.’ ‘De overheid gaat actief mee-investeren in baanbrekende innovaties: van fundamenteel en praktijkgericht onderzoek op universiteiten en hogescholen tot commerciële toepassing in innovatieve bedrijven.’ ‘Mensen zonder werk behandelen we met vertrouwen. Het uitgangspunt is dat mensen willen bijdragen en meedoen, en dat de overheid hen daarin ondersteunt in plaats van tegenwerkt.’ ‘Het is hoog tijd dat de politiek het migratiebeleid op al deze terreinen in goede banen leidt. GroenLinks-PvdA wil de regie terug bij de overheid.’ ‘We staan voor een dienstbare overheid, die er allereerst is voor mensen – niet andersom. Willekeur bij de overheid gaan we tegen, inclusief discriminerende algoritmen en systemen.’

D66: ‘Nederland verdient een overheid die niet alleen belooft, maar levert. Een overheid die die grote uitdagingen van onze tijd durft aan te pakken – van wonen en klimaat tot onderwijs en veiligheid. En die de menselijke maat in het oog houdt. Dat betekent dat we eerlijk zijn over de kosten van onze ambities en duidelijk maken hoe we hiervoor betalen. Nu is de overheid vaak nog ingewikkeld, traag en onpersoonlijk.’ ‘D66 wil een sterke, deskundige overheid die Nederland weer vooruitbrengt. Dat begint met minder regels, meer menselijkheid en meer ruimte voor maatwerk. We richten een eerlijker belastingstelsel in, waarin werken meer loont en grote vermogens en vervuilers meer betalen. Toeslagen maken we eenvoudiger en vervangen we stap voor stap voor een individueel basisbedrag. En we gaan anders begroten: op basis van de maatschappelijke kosten en baten van beleid, zodat we verstandig investeren in de toekomst van Nederland. Veiligheid en defensie zijn cruciaal, maar mogen nooit ten koste gaan van de samenleving die we juist willen beschermen. Daarom gaat er geen euro minder naar het onderwijs en het sociale vangnet.’ ‘Sterke waakhonden van de macht beschermen mensen en kwetsbare belangen, zoals de natuur, tegen onrecht en willekeur. Deze toezichthouders, Rijksinspecties en rechters zorgen dat iedereen zich aan de regels houdt, óók de overheid en machtige bedrijven. We geven ze de slagkracht en onafhankelijkheid die ze nodig hebben om hun belangrijke taak uit te voeren.’ ‘Woningcorporaties krijgen weer de ruimte om te doen waarvoor ze zijn opgericht: samen met de overheid betaalbare huizen bouwen in leefbare buurten.’ ‘De industrie veroorzaakt een groot deel van de uitstoot in Nederland. Dat moet omlaag. D66 kiest daarom scherp: wie kan vergroenen met een houdbaar verdienmodel, moet dat ook doen. Een gezonde economie bestraft vervuiling en beloont werk. De overheid helpt waar dat nodig is, met slimme prikkels, infrastructuur en minder papierwerk.’ ‘Private winsten mogen niet ten koste gaan van het publieke belang. Voor ondernemers die maatschappelijk ondernemen, is een gelijk speelveld belangrijk. Daarom is een

sterke overheid nodig die de spelregels bepaalt waarbinnen bedrijven maatschappelijk verantwoord ondernemen.' 'D66 wil een landelijke krapteaanpak. Samen met werkenden, ondernemers en de overheid stimuleren we mensen om over te stappen naar beroepen waar de krapte het grootst is. We beginnen met de zorg, het onderwijs en de techniek.' 'De overheid krijgt de regie: minder kwetsbare, laagbetaalde arbeidsmigratie, meer gerichte arbeidsmigratie voor de sectoren waar we mensen écht nodig hebben. We stellen strenge voorwaarden aan werkgevers als die arbeidsmigranten inzetten.'

VVD: 'Het geld wordt verdiend door Nederlanders en ondernemers die verantwoordelijkheid voor hun eigen leven nemen, niet door de overheid.' 'De VVD kiest voor een overheid die uitgaat van een sterke samenleving en hardwerkende Nederlanders gelijkwaardig behandelt. We willen de overheid fundamenteel inkrimpen, minder regeldruk en af van doorgeslagen bureaucratie. Niet alleen omdat er meer geld nodig is voor defensie. Maar ook zodat Nederlanders in vrijheid en verantwoordelijkheid de samenleving vormgeven, zonder verstikkende of betuttelende overheidsregels, de zorg toekomstbestendig blijft en er weer woningen worden gebouwd. Een kleinere, maar effectieve overheid die levert op haar kerntaken, die mensen vrij laat en vooral minder regels heeft.' 'De eerste keuze die we moeten maken is het afrekenen met het systeem waarin een groeiende overheid de middenklasse verstikt met belastingen en regels. Dit noemen wij de Haagse herverdelingsmachine. De VVD staat voor sterke publieke voorzieningen: onze wegen, onderwijs en defensie moeten van wereldklasse zijn. Maar van elke belastingcent gaat steeds meer naar de zorg, uitkeringen, regelingen voor mensen die niet of weinig werken. Dit terwijl werkenden er te weinig op vooruitgaan. De middenklasse betaalt zich blauw, maar profiteert niet van al die herverdeling.' 'we leggen wettelijk vast dat de overheid de plicht heeft om het ondernemersklimaat te verbeteren.' 'Door de overheid klein te houden geven we ruimte aan de vrije markt. De vrije markt die het in de geschiedenis altijd beter wist dan de overheid.' 'Zo kunnen we technologische leiders worden in plaats van volgers. Het is daarbij belangrijk dat ondernemers goed kunnen samenwerken met de overheid en met kennisinstellingen.' 'De overheid moet in haar aanbestedingen in essentie streven naar de beste producten of diensten tegen de laagste prijs. Het gaat immers om belastinggeld. We willen echter dat de overheid voortaan in haar aanbestedingsbeleid vaker het Nederlandse bedrijfsleven voortrekt en belangrijke transitie een zetje geeft, zoals de overgang naar een circulaire economie.' 'De overheid en het bedrijfsleven hebben te lang tegenover elkaar gestaan, terwijl we elkaar juist nodig hebben. We willen stabiliteit bieden, net als hogere lonen en lagere lasten. Hiervoor sluiten we een akkoord met sociale partners en de overheid' 'Voor de transitie naar een weerbare en schone industrie is opvang en hergebruik van CO2 cruciaal. Daarom moeten CO2-opslagprojecten tijdig worden gerealiseerd. De overheid neemt hierin een proactieve rol.'

7.a 'Eigen'

PVV: 'Wijken en straten waar Nederlanders vreemdelingen in eigen land zijn geworden, worden weer Nederlands.' 'Het is beschamend dat een rijk land zijn eigen mensen zó in de steek heeft gelaten.' 'Syriërs moeten terug om hun eigen land weer op te bouwen. Indien dit onverhoopt niet lukt sturen we ze terug naar andere Arabische landen, waarmee we afspraken maken.' 'Oekraïne heeft zijn eigen mannen hard nodig. Daarom gaan we een uitzondering maken op de Richtlijn tijdelijke bescherming van de EU, waardoor we volwassen mannelijke Oekraïense ontheemden kunnen terugsturen. Zij kunnen dan hun eigen land helpen, zoals door de Oekraïense regering gevraagd.' 'Mensen moeten zich weer veilig en thuis voelen in hun eigen buurt, dorp of stad.' 'De zorg is ontzettend belangrijk voor ons allemaal, maar voor veel mensen onbetaalbaar geworden. [...] Daarom schaffen wij het eigen risico volledig af, zodat niemand zorg mijdt door geldzorgen.' 'Zorgverleners krijgen meer zeggenschap over hun eigen werk.' 'Ook stoppen we met alle betutteling van de overheid, zoals de klimaatcampagne Zet ook de knop om: "gebruik een herbruikbaar tasje, gebruik wasbare luiers, eet vaker vega(n), maak je eigen compost, douche korter" – de lijst met belachelijke tips is eindeloos. Waar bemoeit de overheid zich mee! Het zijn totaal verkeerde, zinloze prioriteiten.' 'Onze boeren, tuinders en vissers staan onder grote druk, maar feit is: ze zijn onmisbaar. Geen boeren, geen eten. Het is van groot belang dat we onze voedselvoorziening zoveel mogelijk in eigen land houden. Wij geven boeren weer ruimte om te produceren, innoveren en concurreren.' 'De PVV kiest voor een soeverein Nederland. Dat betekent: baas in eigen land, baas over eigen geld, eigen grenzen en eigen regels.' 'Israël is de enige echte democratie in het Midden-Oosten. Israël, omringd door islamitische terreur, voert een existentiële strijd en verdient al onze steun – zeker gezien het toenemende antisemitisme, zelfs in onze eigen Tweede Kamer. Wapenleveranties aan Israël moeten onverminderd door kunnen gaan. Israël heeft de vrije hand bij het totaal vernietigen van Hamas en het bevrijden van de gijzelaars. Nederland betaalt geen cent aan de wederopbouw van Gaza; de rekening kan worden doorgestuurd naar landen die Hamas steunen. Palestijnse vluchtelingen zijn hier niet welkom; zij kunnen zich in Arabische landen hervestigen.'

SP: 'Daarvoor heeft de SP sociale alternatieven uitgewerkt zoals het SP-woonplan 'Wonen zonder Winst', een Nationaal ZorgFonds zonder eigen risico en betaalbare boodschappen door de prijzen te blokkeren en de btw te verlagen.' 'Stel je voor: een land waar iedereen een goed en betaalbaar huis heeft. Waar jonge mensen een plek kunnen vinden om hun leven op te bouwen, ouderen prettig oud worden in hun eigen buurt en niemand hoeft te kiezen tussen huur betalen of boodschappen doen.' 'De overheid en woonverenigingen nemen het heft weer in eigen handen. We stoppen met bouwen voor de winst van beleggers en beginnen met bouwen voor de samenleving.' 'Schone industrie in eigen hand en eigen land. Industrie moet blijven in Nederland. Voor investeringen zijn cruciale sectoren nodig. Denk hierbij aan de productie van staal, chemie, de winning van schaarse grondstoffen en de opwekking van energie. We investeren in een sterke, innovatieve en schonere economie.' 'De SP wil een krijgsmacht die in staat is het eigen grondgebied te verdedigen en in staat is op basis van VN-mandaat bondgenoten te verdedigen en vredestaken uit te voeren.' 'We investeren in onze eigen defensie-industrie die wapens maakt voor onze verdediging.' 'Vluchtelingen eerlijk verdelen in Europa. Als vluchtelingen niet veilig in de eigen regio kunnen worden opgevangen, nemen we ze op in de EU tot ze veilig kunnen terugkeren. Alle lidstaten moeten hier een bijdrage aan leveren. Dit doen landen naar draagkracht, ook ons land. Dat betekent dat vluchtelingen beter verdeeld worden.' 'Het veevoer komt van eigen bodem, niet uit het regenwoud.' 'Overheden investeren in de eigen kennis en kunde van medewerkers waardoor het beleid beter wordt.'

GLPVD: 'Ondertussen werd de verzorgingsstaat uitgehold en werd mensen wijsgemaakt dat succes een keuze is, en achterblijven je eigen schuld.' 'En we zorgen dat wat er gebouwd wordt ook betaalbaar is. Zo krijgt iedereen de kans op een eigen plek in Nederland. Zodat je weer vooruit komt in het leven.' 'Met investeringen in schone energie van eigen bodem, zoals zon en wind, maken we ons minder afhankelijk van autoritaire regimes.' 'Wij maken vaste lasten weer behapbaar: met een lagere energierekening door goede woningisolatie, huurverhogingen aan banden, lagere prijskaartjes in het ov, en een forse verlaging van zowel de zorgpremie als het eigen risico.' 'Nog steeds zijn vele Nederlanders het slachtoffer van intimidatie en geweld binnen onze eigen grenzen door landen als China, Iran, Eritrea, Turkije en Marokko.' 'Europa is te afhankelijk van Amerikaanse techgiganten. We bouwen hun macht af door te investeren in Europese digitale infrastructuur, een eigen Cloud en veilige AI.' 'We committeren ons aan de NAVO-norm en versterken de Europese pijler van de NAVO in nauwe samenhang met het Europese veiligheids- en defensiebeleid. Europa zal zo spoedig mogelijk voor zijn eigen veiligheid moeten kunnen zorgen.' 'We investeren fors in de eigen kunde en kennis van de overheid en zorgen dat de overheid minder afhankelijk wordt van dure consultants.'

PVDD: 'Daarom kiest de Partij voor de Dieren voor een radicaal ander uitgangspunt: een leefbare Aarde staat in al onze keuzes centraal, niet de kortetermijnbelangen van onze eigen soort.' 'De huidige voedselpolitiek in Nederland en Europa brengt niet alleen grote schade toe aan klimaat en biodiversiteit op eigen continent, maar verslechtert ook de uitgangspositie van mensen die toch al onder veel moeilijker omstandigheden leven dan wijzelf.' 'Het eigen risico wordt afgeschaft. De inkomensafhankelijke bijdrage gaat omhoog.' 'De sterk afgeslankte veehouderij wordt volledig grondgebonden: het voer voor het vee komt van het eigen bedrijf en ook de mest van het vee wordt weer gebruikt op datzelfde land.' 'Sociale zekerheid moet simpel, rechtvaardig en menselijk zijn. Iedereen verdient een inkomen dat genoeg is om fatsoenlijk van te leven, zonder onnodige bureaucratie, wantrouwen of voorwaarden die de toegang belemmeren. We richten ons op een systeem dat mensen ondersteunt waar dat nodig is, met ruimte voor eigen initiatief en groei.' 'Arbeidsmigranten krijgen betere bescherming tegen uitbuiting, waaronder het recht op een eigen slaapkamer en fatsoenlijke huisvesting.' 'Dat organisaties steeds vaker naar de rechter stappen om de overheid aan haar eigen wetten te houden is geen probleem, maar een alarmbel.' 'De wens voor een eigen staat waarin Joden beschermd zouden worden tegen haat en vervolging, is vanuit de gruwelijke Holocaust goed te begrijpen. Maar deze terechte wens legde de basis voor een nieuwe misdaad tegen de menselijkheid. In 1947 en 1948 vond de Nakba (Arabisch voor 'de ramp') plaats, waarbij duizenden Palestijnen werden vermoord en honderdduizenden werden verdreven, zodat de staat Israël kon worden gesticht.' 'Burgers die niet uit de voeten kunnen met de digitale middelen van de overheid, kunnen altijd bij een fysieke balie in hun eigen gemeente terecht.'

VVD: 'Het geld wordt verdiend door Nederlanders en ondernemers die verantwoordelijkheid voor hun eigen leven nemen, niet door de overheid.' 'Humane opvang voor echte vluchtelingen, maar niet ten koste van eigen inwoners.' 'Daarnaast gaat de overheid met eigen investeringen en partnerschappen bijdragen aan de realisatie van deze nieuwe kerncentrales.' 'We vertrouwen erop dat instellingen en studenten hun eigen keuzes kunnen maken, zonder een overheid die te veel stuurt.' 'Grondgebonden melkveehouderij: We gaan binnen een werkbare periode toewerken naar een balans met voldoende grasland. Waarbij bedrijven op eigen grond of in samenwerkingsverband met akkerbouwers hun ruwvoer telen en mest afzetten' 'Ons land is gebouwd op de belofte dat hard werken een mooie toekomst oplevert: een eigen huis, een auto voor de deur, een mooi pensioen en wat achterlaten voor de kinderen.' 'Elke huurder krijgt het wettelijk recht om de eigen grondgebonden sociale huurwoning te kopen. De woningbouwcorporatie kan hier alleen onder uitzonderlijke omstandigheden van afwijken.' 'Diverse voorrangsposities in de sociale sector zijn onrechtvaardig tegenover alle andere woningzoekenden. We verbieden de voorrang voor statushouders. Voor statushouders kan met flexwoningen tijdelijke woonruimte worden

aangeboden om een eerste stap uit het azc te zetten. Gemeenten behouden het recht om eigen inwoners voorrang te geven op een huurwoning.’ ‘De VVD pleit daarom voor versterking van de Europese digitale infrastructuur en eigen technologische alternatieven (Nederlandse en Europese clouds), zodat we onze autonomie behouden, risico’s beperken en vitale processen niet in buitenlandse handen leggen.’

7.b ‘Dieren’

PVV: ‘De PVV houdt van dieren. Dierenmishandelaars, illegale dierenhandelaren, malafide broedfokkers, stropers, trofee- en plezierjagers verdienen niets anders dan een snoeiharde aanpak: torenhoge boetes, gevangenisstraffen, levenslange houdverboden en beroepsverboden.’ ‘Daarnaast willen we een professionele Nationale Dierenambulance met uitrijverplichting en opvangmogelijkheden. Net als de mens hebben dieren recht op goede zorg. De PVV wil dat dieren onomkeerbaar bedwelmend zijn vóórdat ze worden geslacht. Slachthuizen die zich niet aan de regels houden en/of waar dieren worden mishandeld, worden onmiddellijk gesloten en de eigenaar wordt strafrechtelijk vervolgd.’

SP: ‘Mondiale vrijhandel is gericht op winstmaximalisatie van multinationals en het achtergesteld houden van het Mondiale Zuiden. Dit gaat ten koste van de rechten van mensen, werknemers, dieren en het milieu.’ ‘De SP maakt die omslag rechtvaardig: niet minder boeren, maar minder dieren en meer grip op hoe we zorgen voor onze grond, ons voedsel en ons land.’ ‘Grootschalige bedrijven met honderden of duizenden dieren passen niet in de landbouw van de toekomst.’ ‘Dieren zijn geen handelswaar, maar levende wezens met recht op een goed leven. Ze verdienen bescherming en respect, in plaats van uitbuiting voor winst. We bouwen aan een samenleving waarin dierenwelzijn voorop staat.’ ‘De SP scherpt de dierenwelzijnsnormen aan. Niet alleen in de veehouderij, maar ook voor winkels, markten en tentoonstellingen. Dieren moeten hun soorteigen gedrag kunnen vertonen.’ ‘Slachten zonder verdoving wordt verboden om onnodig lijden van dieren tegen te gaan, met respect voor dierenwelzijn als hoogste norm.’ ‘Er komt meer geld en personeel voor onderhoud, toezicht en herstel van natuur, zodat planten en dieren de ruimte krijgen en onze leefomgeving groener en gezonder wordt.’

GLPVDA: ‘We kiezen voor circulaire landbouw, waarbij we landbouw aanpassen op wat het land aankan. Dat betekent minder dieren per hectare en strenge regels voor schadelijke bestrijdingsmiddelen.’ ‘Melkveehouderijen krijgen alleen een vergunning als koeien een deel van het jaar naar buiten mogen, en uiteindelijk moeten alle dieren naar buiten kunnen.’ ‘Dierenbeulen worden hard aangepakt en mogen geen dieren meer houden.’

PVDD: ‘Een forse krimp van het aantal dieren in de veehouderij is noodzakelijk.’ ‘Het hart van deze nieuwe natuurgebieden is stiltegebied voor de dieren.’ ‘Bermen van wegen en stroken langs het spoor en overige infrastructuur worden zo natuurlijk mogelijk ingericht en het maaibeleid wordt daarop aangepast, waarbij maximaal rekening wordt gehouden met dieren en planten.’ ‘We verbieden het oplaten van met gas gevulde ballonnen en de verkoop en het oplaten van wensballonnen en de verkoop en het buiten gebruiken van waterballonnen. Ballonnen komen neer in het water en in natuurgebieden en kunnen dodelijk zijn voor dieren.’ ‘Naast ruim 18 miljoen mensen leven er honderden miljoenen dieren in Nederland. Zij zijn, net als wij, individuen met bewustzijn en gevoel. De Partij voor de Dieren wil dat alle dieren naar hun aard kunnen leven en daar ook de ruimte voor krijgen. Daarom moeten hun rechten in de wet verankerd worden.’ ‘We zetten ons in tegen de vee-industrie, de jacht en de handel in dieren en hun producten.’ ‘Dieren worden vaak slechts als ‘ding’ beschouwd en uitgebuit voor het gemak en genot van de mens. Hun intrinsieke waarde wordt niet gezien.’

VVD: 'Stappen naar een dierwaardige veehouderij: [...] We vragen van de sector een verbetering van de wijze waarop dieren worden gehouden.' 'We zorgen ervoor dat je voor veel minder bouwprojecten nog een vergunning nodig hebt. We stoppen met minutieuze natuuronderzoeken naar heel specifieke planten en dieren, maar gaan werken met standaardonderzoeken.' 'Bedrijven en baasjes dragen verantwoordelijkheid voor het welzijn van hun dieren: Dierenmishandeling pakken we aan met heldere kaders en effectief toezicht.'

7.c 'Bouwen'

PVV: 'De PVV wil een nationaal crisisplan voor voldoende woningen. Daar trekken we fors extra geld voor uit. We bouwen sociale huurwoningen, middenhuurwoningen en betaalbare koopwoningen – voor starters, gezinnen, alleenstaanden en ouderen – mét voldoende ruimte voor de auto.' 'Daarnaast moeten we volop buitenstedelijk gaan bouwen: méér nieuwe, grootschalige woningbouwlocaties. Niet alleen straatjes erbij, maar ook hele buurten en wijken.' 'We stoppen met het eindeloze geneuzel over duurzaam en circulair bouwen.' 'We gaan niet verplicht van het gas af, houden onze kolen- en gascentrales open en bouwen meer kerncentrales – stabiel en betrouwbaar.' 'Tot die tijd verhogen we direct de rekenkundige ondergrens naar minimaal 1 mol en halen we de kritische depositiewaarden uit de wet. Wij willen immers als de wederweerga nieuwe woningen bouwen!'

SP: 'Wij bouwen één miljoen betaalbare huurwoningen, bevriezen de huren en geven bewoners weer zeggenschap over hun huis en hun buurt. Want huizen zijn niet voor winst, maar voor mensen om in te wonen.' 'We bouwen met kwaliteit en ambitie aan sociale en mooie huisvesting.' 'Arbeiderswijken verdienen net zo goed goede architectuur als villawijken. Zo bouwen we wijken waar mensen trots op kunnen zijn.' 'We bouwen extra woningen voor jongeren en starters, realiseren toegankelijke ouderenwoningen en zorgen voor betaalbaar begeleid wonen voor wie dat nodig heeft.' 'Gemeenten en woningbouwverenigingen krijgen weer toegang tot betaalbare grond zodat zij betaalbare woningen kunnen bouwen. Het belang van bouwen voor iedereen gaat voor op winst voor de enkele speculant. Dus als we grond nodig hebben om te bouwen moet de overheid die in alle gevallen voor een redelijk bedrag kunnen verkrijgen.'

GLPVDA: 'We gaan meer huizen bouwen, want het begint met een plek voor jezelf. Wij kiezen voor betaalbare woningen voor iedereen, we stoppen de grondspeculanten en beschermen huurders tegen woekerprijzen.' 'Met GroenLinks-PvdA wordt volkshuisvesting een topprioriteit. Met het grootste investeringsprogramma in decennia gaan we ruim 100.000 woningen per jaar bouwen. Het is de afgelopen jaren te vaak bij woorden gebleven, omdat de politiek niet durfde te doen wat nodig is. Daarom komen we met de grootste vernieuwing van het woonbeleid sinds de jaren negentig, toen de overheid uit de volkshuisvesting stapte. Wij maken de markt nu juist minder dominant. Bouwen wordt niet alleen in woord maar ook in daad een publieke taak. We bouwen woningen voor iedereen in Nederland, niet enkel zij die het nu al kunnen betalen. We brengen de regie op grond weer in publieke handen, zodat we samen bepalen hoe ons landschap eruitziet in plaats van speculanten die uit zijn op winst. We komen met een Wet versnelling woningbouw om te zorgen dat we sneller kunnen bouwen. Woningbouwcorporaties Nieuwe Stijl gaan woningen realiseren waar je trots op kunt zijn.' 'De Woningbouwcorporaties Nieuwe Stijl gaan bouwen voor de sociale meerderheid. De inkomensgrenzen gaan omhoog, zodat twee derde van Nederland tot de doelgroep behoort. Zo krijgen starters en de middenklasse toegang tot betaalbare woningen. Het Rijk gaat gunstige financiering verstrekken zodat er voldoende wordt gebouwd en de Woningcorporaties Nieuwe Stijl hoeven geen belasting meer te betalen voor het uitvoeren van deze publieke taak.' 'Als we 100.000 nieuwe woningen willen bouwen, is ruimte nodig. Dat betekent dat andere belangen zullen moeten inschikken, zoals de veehouderij en de luchtvaart. We gaan landbouwgrond bestemmen voor woningbouw en doen hetzelfde met verloederde

bedrijventerreinen, leegstaande binnenstedelijke locaties en grond van ontwikkelaars die jarenlang niet ontwikkelen.’

PVDD: ‘Omdat we veel minder veevoer hoeven te verbouwen, komt er enorm veel landbouwgrond vrij: bijna de helft van Nederland. Die grond kunnen we deels teruggeven aan de natuur, gebruiken om voedsel op te verbouwen voor mensen én om de woningen te bouwen die we zo hard nodig hebben.’ ‘Bio-based bouwen, het gebruik van landbouwgewassen om duurzamer te bouwen, heeft de toekomst. Wanneer het aantal dieren in de veehouderij krimpt, komt er landbouwgrond vrij voor onder meer natuur, maar ook voor bio-based productie’ ‘De Partij voor de Dieren wil het woningtekort op een duurzame manier oplossen. Investeerders bouwen nu vooral graag grote dure woningen, omdat daar het meeste geld aan te verdienen valt. De overheid moet ingrijpen en ervoor zorgen dat er gebouwd wordt waar echt behoefte aan is.’ ‘Woningen bouwen we alleen op klimaatbestendige locaties.’ ‘Hierdoor kunnen woningcorporaties huren bevroren om wonen betaalbaar te houden en nieuwe sociale huurwoningen te bouwen.’ ‘Alle nieuw te bouwen huizen en de publieke ruimtes daar omheen zijn toegankelijk voor mensen in een rolstoel of met een beperking.’ ‘Er komt een ‘lowtech bouwen’-stimuleringsprogramma, naast schoon en emissieloos bouwen.’

VVD: ‘Bouwen, bouwen, bouwen: de manier om het woningtekort op te lossen is door meer te bouwen. Niet alleen een straatje erbij, maar hele nieuwe wijken. We gaan flink wat bouwregels schrappen, zodat die huizen ook snel gebouwd worden. We bouwen dertig nieuwe grootschalige woonwijken met sturing vanuit Den Haag en maken het voor gemeenten makkelijker om veel meer huizen te laten bouwen.’ ‘Ons land is gebouwd op de belofte dat hard werken een mooie toekomst oplevert: een eigen huis, een auto voor de deur, een mooi pensioen en wat achterlaten voor de kinderen. Dat je door hard te werken kunt groeien en iets kunt op bouwen in het leven, dat is gewoon eerlijk. [...] hard werken levert niet alleen te weinig op. Ook het vooruitzicht op een eigen huis is voor velen verdwenen. Vroeger kon je met een diploma op zak en een vaste baan een huis kopen. Vandaag is dat voor steeds meer mensen onhaalbaar. [...] Tegelijkertijd verdwijnt het aanbod aan huurwoningen, omdat de overheid de woningmarkt heeft dichtgeregeld. En terwijl de politiek blijft praten, worden er te weinig huizen gebouwd en neemt het aanbod aan huurwoningen af. Terwijl een eigen huis de weg is naar een vrij bestaan. Een plek die van jou is. Waar je aan dromen kunt bouwen en waar je vrij kunt zijn. Het eigen koophuis is bovendien een investering in jezelf; je bouwt er vermogen mee op.’ ‘We gaan weer koopwoningen bouwen, zodat die eigen plek onder de zon voor iedereen te bereiken is. Regels, procedures en bezwaren zullen linksom of rechtsom moeten wijken. We gaan splitsen, optoppen, transformeren en vooral: bouwen, bouwen, bouwen. [...] Wij zien het niet alleen als onze taak, maar als onze plicht om ervoor te zorgen dat iedereen een thuis kan bemachtigen. Niet alleen de lucky ones, maar ook starters, singles, studenten, gezinnen en middeninkomens.’

Referenties

Gebruikte literatuur

Buiten, G., *Een frisse kijk op de zwevende kiezer. Een essay*, 2024

Buiten, G., *Samenwerkingsprofielen van politieke partijen. Analyse partijprogramma's Tweede Kamerverkiezingen 2023*, 2025a

Buiten, G., *Zijn wij allemaal gekoloniseerd door een tovenaarsleerling? Over hoe we weer grip kunnen krijgen op een veranderende wereld*, 2025b

Buiten, G., *Quick scan samenwerkingsprofiel VVD TK2025*, 2025c

Buiten, G., *Quick scan samenwerkingsprofielen BBB, PVV en NSC TK2025*, 2025d

Buiten, G., *Quick scan samenwerkingsprofielen CDA, D66 en GLP VDA TK2025*, 2025e

Castells, M., *The rise of the network society. The information age: economy, society, and culture Volume I*, Second edition, 2010a

Castells, M., *The power of identity. The information age: economy, society, and culture Volume II*, Second edition, 2010b

Castells, M., *End of millennium. The information age: economy, society, and culture Volume III*, Second edition, 2010c

Crockett, M.J., Yagiz Özdemir and Ernst Fehr, *The Value of Vengeance and the Demand for Deterrence*, Journal of Experimental Psychology General, 143(6), 2279-2286 - December 2014
<https://doi.org/10.1037/xge0000018>, 2014

Efferson, C., Helen Bernhard, Urs Fischbacher en Ernst Fehr, *Super-additive cooperation*, Nature volume 626, pages1034–1041, 2024

Fehr, E., Klaus M. Schmidt, *A Theory of Fairness, Competition, and Cooperation*, in *The Quarterly Journal of Economics*, Volume 114, Issue 3, August 1999, Pages 817–868, <https://doi.org/10.1162/003355399556151> (1999), 1999

Fehr, E. en Simon Gächter, *Cooperation and Punishment in Public Goods Experiments*, American Economic Review, vol. 90, no. 4, 2000

Fehr, E., Urs Fischbacher, Simon Gächter, *Strong reciprocity, human cooperation, and the enforcement of social norms*, Human Nature, 13(1), 1–25. <https://doi.org/10.1007/s12110-002-1012-7>, 2002

Fehr, E. en Urs Fischbacher, *The nature of human altruism*, Nature volume 425, pages785–791, 2003

Fehr, E., Colin F. Camerer, *Social neuroeconomics: the neural circuitry of social preferences*, Trends in cognitive sciences, Volume 11, Issue 10, Pages 407-450, 2007

Fehr, E., and Herbert Gintis, *Human Motivation and Social Cooperation: Experimental and Analytical Foundations*, Annual Review of Sociology, Volume 33, 2007

Henrich, J., Robert Boyd, Samuel Bowles, Colin Camerer, Ernst Fehr, Herbert Gintis and Roch McElreath, 'In Search of Homo Economicus: Behavioral Experiments in 15 Small-Scale Societies', *American Economic Review*, vol. 91, no. 2, 2001

Turchin, P., *War and peace and war. The rise and fall of empires*, 2006

Turchin, P., *Ultrasociety. How 10,000 years of war made humans the greatest cooperators on earth*, 2016

Gebruikte verkiezingsprogramma's

BBB, *BBB levert*, 2025

BIJ1, *Doe eerlijk. stem BIJ1*, 2025

CDA, *Bouwen op vertrouwen. Onze keuzes voor een fatsoenlijk land*, 2025

CU, *Opstaan voor het goede. Aanpakken, vereenvoudigen, normeren*, 2025

D66, *Het kan wél*, 2025

DENK, *Nu is het moment meer dan ooit*, 2025

FVD, *Een nieuwe kans voor Nederland*, 2025

GLPVDA, *Een nieuwe start voor Nederland*, 2025

JA21, *Onze veiligheid, onze grenzen, onze welvaart*, 2025

NSC, *Zorgen voor zekerheid. De basis moet op orde*, 2025

PVDD, *Partij voor de dieren. Natuurlijk*, 2025

PVV, *Dit is úw land*, 2025

SGP, *Stem voor christelijk Nederland*, 2025

SP, *Super sociaal*, 2025

VOLT, *Doe iets nieuws*, 2025

VVD, *Sterker uit de storm Keuzes voor een nieuwe tijd met vrijheid, veiligheid en groei*, 2025